

ДРУГИ ДЕО

ХИПЕРИНФЛАЦИЈА

И Н Ф Л А Ц И Ј А

1. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА ИНФЛАЦИЈЕ

Сам појам инфлација води порекло од латинске речи инфларе, што значи надувати, односно речи инфлатио која значи надимање. Реч инфлација, у смислу надувавања новчаног оптицаја, употребљена је први пут у економској литератури у књизи *»Велика папирна обмана или приближавање финансијске експлозије«* коју је Александар Демлер објавио у Њујорку 1864. године.

Ова књига се појавила у периоду америчког грађанског рата (1861-1865) када је, услед вишегодишњих огорчених сукоба између Севера и Југа, дошло до огромних разарања и скоро потпуне парализе привреде. Због немогућности да на други начин обезбеди средства за финансирање ратних расхода држава је прибегла издавању папирног новца без покрића, што је изазвало велики раст цена и обезвређење домаћег новца.

Од тада се воде веома жучне теоријске и политичке расправе о инфлацији и о овом феномену постоји једна веома обимна економска литература. Разлог томе лежи у чињеници њеног сталног присуства у привредама све до данашњих дана, али и због спознаје да о феномену инфлације постоје доста контраверзни ставови и да се воде оштри спорови о њеним узроцима, појавним облицима, последицима, као и мерама за њено отклањање.

У обимној литератури, посвећеној овој проблематици, сусрећу се и различите дефиниције инфлације. Скоро сваки аутор има своју дефиницију инфлације. Код свих ових аутора, при дефинисању инфлације, није увек извршено јасно раздвајање појаве од њених узрока и последица. Међутим, за многобројне дефиниције инфлације може се рећи да се оне углавном свде на две основне: класична и савременија схватања инфлације.

Класична схватања дефинишу инфлацију као стање у коме, услед повећања новчаног оптицаја, долази до смањења вредности новца, а што се манифестује у општем порасту цена. Разлог оваквим схватањима лежи у чињеници да су све тадашње велике инфлације биле везане за претерану емисију (папирног) новца и да су тако на тржишту створени огромни новчани фондови који су стојали наспрам ограничених робних фондова. Другим речима, створена је ситуација у којој *»сувише велика количина новца јури за сувише малом количином роба«*.

Савремена схватања указују на чињеницу да до инфлације долази и када се то не манифестује у општем порасту цена. То се најбоље могло видети у бившим социјалистичким земљама у којима је постојала јака државна контрола цена. Цене су остајале стабилне али се на тржишту појављивале несташице појединих роба. Међутим, сваки пораст новчаног оптицаја, и у тржишним привредама у којима је слободно формирање цена, не мора аутоматски да доводи до општег пораста цена. До тога неминовно долази само у ситуацији у којој имамо пуно кориштење капацитета и пуно запосленост радне снаге. С друге стране, до општег пораста цена може да долази и у случајевима када не долази до пораста новчаног оптицаја. То се дешава због поремећаја у расподели националног дохотка, платног биланса и другим сегментима на којима се појављује инфлаторни притисак који доводи до општег пораста цена и без пораста новчаног оптицаја.

Инфлација може да се класификује по разним основама, а најчешће се она разликује према следећим карактеристикама:

- према интензитету или јачини,
- према дужини трајања,
- према основним узроцима који је генеришу итд.

Према *интензитету* инфлације, односно према брзини инфлаторног процеса и степену обезвређења новца инфлацију можемо поделити на: благу или пузајућу (до 5% годишње), убрзану (5-15%), галопирајућу (15-50%) и хиперинфлацију (преко 50% годишњег раста цена). За економски развијене земље карактеристична је пузајућа инфлација, где долази до благог раста цена из године у годину. Овакав тип инфлације, по мишљењу многих економских теоретичара, обезбеђује већу запосленост свих фактора производње и стимулише привредни раст. С друге стране, економски слабије развијене земље углавном се још увек боре са галопирајућом, а понекада и са хиперинфлацијом које имају изразито негативне последице на привредни (и не само привредни) развој земље.

Према *дужини трајања* инфлаторног процеса инфлација може бити једнократна, секундарна и хронична. Једнократне инфлације релативно кратко трају изазивајући приметан раст цена који се убрзо стабилизује на новом вишем нивоу. Секундарне и хроничне инфлације дуже трају, с тим да секундарну карактерише умерен раст цена који ретко има већи интензитет, а хронична инфлација има значајнији раст цена са тенденцијом повећања и опасности прерастања у хиперинфлацију.

У економској литератури наводе се различити основни *узроци који генеришу инфлацију* и на основу тога постоји више теорија инфлације од којих су најпознатије две: инфлација тражње и инфлација трошкова, о којима ће у наставку бити више речи.

2. ОСНОВНИ УЗРОЦИ ГЕНЕРИРАЊА ИНФЛАЦИЈЕ

Основне теорије инфлације којима се објашњавају основни узрочници инфлације, односно механизми њеног генерирања су:

- инфлација тражње и
- инфлација трошкова.

Инфлација тражње се у литератури може сусрести и под називима монетарна инфлација или инфлација куповне снаге јер према овом концепту инфлација је монетарни феномен као последица претеране количине новца у оптицају, односно као последица неадекватно вођене монетарне политике која креира новчану масу у износу који је изнад оптимално потребног. Другим речима, креира се вишак новчане тражње (куповне моћи) који превазилази робне фондове услед чега долази до пораста општег нивоа цена.

Према концепту инфлације тражње примарни узрок генерисања инфлације јесте повећање понуде новчане масе изнад оптималног нивоа што доводи до несклада између робних и новчаних фондова. Тада наступа механизам њиховог усклађивања који се одвија преко пораста општег нивоа цена. Међутим, многи економисти сматрају да се процес усклађивања преко пораста општег нивоа цена врши само у мери у којој не може да буде реализован преко пораста обима производње. Усклађивање преко обима производње може да се одвија само у привредама у којима не постоји пуна запосленост фактора производње. Када постоји, или се достигне, пуна запосленост онда се усклађивање робних и новчаних фондова врши искључиво преко цена.¹

---

¹ "Кејнс анализира даљи ток ствари и закључује да пораст количине новца, који прати повећање дохотка, може да доведе до повећања

У оквиру инфлације тражње може да се разматра и варијанта *структурне инфлације тражње*. Многи економисти поред наведене два основна типа инфлације (инфлације тражње и инфлације трошкова) структурну инфлацију издвајају као трећи, посебан, тип инфлације, поготово што сматрају да и промене до којих долази у структури понуде (производње) могу да представљају иницијални фактор генерисања инфлације.²

Структурна инфлација тражње наглашава да инфлациони процеси наступају и у случајевима када долази до промена у структури тражње, и ако се укупна новчана тражња и даље налази у равнотежи са понудом на робном тржишту, односно и ако постоји глобална равнотежа робних и новчаних фондова.

У условима глобалне равнотеже на робном тржишту на парцијалним робним тржиштима може да долази до неравнотежа у смислу да постоји вишак тражње над робном понудом (дефицитни сектори), односно мањак тражње у односу на понуду роба (суфицитни сектори). Уколико би постојала перфектна флексибилност цена у привреди онда би на дефицитним секторима цене порасле сразмерно снижењу цена на суфицитарним секторима али би општи ниво цена остао непромењен.

Међутим, на парцијалним тржишту постоји асиметрично формирање цена због флексибилности цена на дефицитним тржиштима (вишак тражње над понудом роба) и недовољне флексибилности, односно ригидности цена на суфицитним тр-

---

*производње, захваљујући смањењу каматне стопе и подстицају, на тај начин, инвестицијама. Ова врста умерене инфлације може, дакле, бити чак пожељна, јер води оживљавању производње, промета и инвестиција. У ствари, о инфлацији у правом смислу може бити речи тек када укупна производња достигне оне границе које јој намећу физичке могућности њених чинилаца (материјалних и људских) и када, затим, понуда робе и услуга почне да заостаје за куповном снагом која проистиче из повећања новчане масе. Уместо о инфлацији, све дотле је исправније говорити о инфлационом притиску.» (Бранко Чолановић: *Инфлација*, Политика – Мала библиотека, Београд, 1980.)*

² *“Тако Burch и Crater сматрају да структурне промене на страни производње (понуде), које су нормална појава у процесима економског развоја, делују у правцу формирања дугорочних инфлационих процеса.” (Др Милутин Ћировић: *Монетарна економија*, Економски факултет, Београд, 1998.)*

жиштима (мања тражња од робне понуде). Другим речима, постоји веома флексибилно усклађивање цена навише (када цене расту због вишка тражње над понудом) и ригидност цена наниже (када цене падају због мање тражње од понуде).

Због тога, и у условима глобалне равнотеже, неравнотежа на парцијалним тржиштима доводи до раста цена, односно генерише инфлацију, јер је пораст цена на дефицитним секторима већи од снижења цена на суфицитним секторима.

Интензитет овог типа инфлације зависи од јачине структурне неравнотеже (поремећаја) као и од степена ригидности цена наниже. То значи уколико имамо јачу структурну неравнотежу у привреди и већу ригидност цена таква ситуација ће интензивније генерирати инфлаторне процесе.

Инфлација трошкова. Према концепту инфлације трошкова основни узрочник раста цена, односно инфлације, треба тражити у порасту трошкова пословања (у првом реду надница и плата али и других облика трошкова пословања) и она не мора увек да буде последица вишка новчане тражње у односу на робне фондове. Када долази до аутономног пораста трошкова пословања онда се тај пораст покушава да аутоматски »угради« у продајну цену, што за последицу има општи пораст цена. Према мишљењу присталица концепције инфлације трошкова аутономни раст неких од трошкова пословања изазива, чак и без постојања вишка новчане тражње, пораст цена.

Међутим, многи економисти указују да без пораста новчане тражње, односно без монетарне експанзије, долази до проблема у реализацији друштвеног производа.³ Због тога се пред монетарну политику при појави инфлације трошкова поставља дилема: да ли да не иде на додатну монетарну експанзију и на тај начин доведе до рецесионих процеса у привреди или да се прилагоди новонасталој ситуацији и додатном моне-

---

³ Међутим, према другим "схватањима може доћи до аутономног раста трошкова, али је при томе неопходна и монетарна подршка јер, у противном, они не могу да се одрже, изостаје платежно способна тражња и ломе се основне полуге стопе раста – реализација и увећање инвестиција и дохотка." (Проф. др Слободан Комазец – Проф. др Жарко Ристић: *Монетарне и јавне финансије*, Чигоја, Београд, 1999.)

тарном експанзијом санкционише пораст цена (иницијално настао без пораста новчане тражње) и тако подржи инфлационе процесе.

У таквој ситуацији централна банка, да би избегла рецесионе процесе у привреди, најчешће се одлучује да додатном монетарном емисијом санкционише постојеће стање, што доводи до својеврсне синтезе теорије ефективне новчане тражње и теорије инфлације трошкова. Инфлација тражње и инфлација трошкова обично се јављају истовремено, потхрањујући се, тако да инсистирање на њиховом разграничавању и одвојеном разматрању не прелази границе обичног академизма, мало корисног за практичну политику стабилизације.⁴

3. ЕФЕКТИ ИНФЛАЦИЈЕ

За инфлацију се може рећи да је она показатељ стања једног привредног система. Као што пораст човекове температуре показује да са његовим здрављем није све у најбољем реду, тако је и инфлација показатељ »болести привредног организма«⁵. Као и са температуром код човека и код инфлације је њен интензитет показатељ озбиљности тих поремећаја. Како екстремно висока температура може имати фаталан исход за човека, тако и раст цена који пређе у хиперинфлацију има ката-

---

⁴ Проф. др Слободан Комазец – Проф. др Жарко Ристић: *Монетарне и јавне финансије*, Чигоја, Београд, 1999.

⁵ Слично томе инфлацију, као болест привредног организма, неки економисти упоређују са хипертензијом, као болешћу људског организма. *”Инфлација има исто као и хипертензија разнолике и далекосежне последице. Одређене животне навике могу ублажити развој болести, а континуирано лечење и контрола смањити штетно деловање на неке виталне органе... Крвни притисак се може снижавати, а болесник мора бити под сталном контролом. Нагле и спорадичне интервенције могу донети више штете него користи... (Инфлација је) штетна, опасна и разбојничка болест; она смањује радни и сваки други морал, слаби осећање економског и друштвеног патриотизма, ремети многе економске процесе, прети стабилности економског и политичког система.”* (Др Маријан Корошић: *Инфлација и могућности сузбијања*, Научна књига, Београд, 1986.)

строфалне последице које доводе до слома целокупног привредног, а посебно финансијског система.

Када говоримо о ефектима инфлације треба имати у виду о којем типу инфлације се ради, њеном интензитету, дужини трајања и слично. Углавном постоји преовлађујући став међу економским теоретичарима да инфлација изазива углавном негативне ефекте на привредни и уопште друштвени систем, те да су ти негативни ефекти већи уколико је инфлација већег интензитета и уколико дуже траје. Истина, већина економиста истиче да блага и краткотрајна инфлација има позитивне ефекте који се огледају у подстицању производње као резултат активирања неискориштених фактора производње.⁶ Међутим, већина земаља сусреће се са интензивнијим типовима инфлације, који углавном проузрокују негативне ефекте, а имају, пре свега, свој економски и социјални аспект.

Основни негативни економски аспекти инфлације састоје се у:

- редистрибуцији дохотка између привредних грана,
- деформације ценовних сигнала са тржишта,
- недовољном подстицању ефикасности пословања

итд.

У условима инфлације раст цена је различит за поједине привредне гране, јер долази до померања релативних цена (односи цена између приврених грана) у примарној расподели дохотка. Све приврене гране немају исте могућности да повећају цене својих производа. Неке од њих (на пример где постоје јаки монополи) то могу учинити у већој мери него друге. Што је

---

⁶ "Заиста је тачно да једна мала, краткотрајна инфлација у случају незапослености радне снаге, капацитета и сировина може стимулативно деловати на ток репродукције. Њено дејство је слично учинку који врши чашица алкохолног пића на уморан организам. Али ако инфлација може бити лек, она се не сме претворити у политику. Тврдити да инфлација убрзава економски развој значи залагати се за инфлационистичку привредну политику, а таква политика временом сигурно води на супротну страну, тј. на успоравање привредног развоја. Међутим, као лек то је нешта друго." (Др Милош Вучковић: *Инфлација у савременој теорији*, Финансије, Београд, 1-2/60.)

инфлација израженија већа је и редистрибуција дохотка између привредних грана, али и борба за задржавање и евентуално побољшавање релативне позиције у примарној расподели дохотка.

Када због инфлације долази до већег померања релативних цена долази и до деформације ценовних сигнала са тржишта,⁷ те све финансијске калкулације и планирања у привреди немају чврст ослонац и претварају се у »просто нагађање«.⁸ То све ствара пословну несигурност у којој се о дугорочним циљевима развоја мање води рачуна, а у први план избијају краткорочни циљеви и интереси. Уместо да се сва пажња усесреди на повећање ефикасности привређивања она се добрим делом концентрише на побољшање релативне позиције у примарној расподели дохотка. Траже се релативно лакша решења (побољшање односа цена у примарној расподели) и запостављају решења која су мукотрпнија (повећање ефикасности привређивања) али која обезбеђују здрав дугорочан и стабилан привредни раст. На тај начин, инфлација суштински веома неповољно утиче на пословну активност свих економских субјеката и на општи привредни развој земље.

Главни социјални аспект инфлације састоји се у редистрибуцији дохотка између појединих социјалних група што до-

---

⁷ "У нормалној тржишној економији померање релативних цена схвата се као објективни захтев да се изврши реалокација ресурса у корист оних привредних грана код којих долази до пораста релативних цена, што индуцира секторске неравнотеже у контексту динамичких структурних промена у економији. Међутим, у условима јаке и варијабилне инфлације, долази до таквих померања односа цена које не изражавају објективне друштвене потребе у погледу реалокације ресурса. У ствари померања у односима цена рефлектују како спонтане тржишне прерасподеле путем инфлације тако и објективне потребе да се изврши прекомпозиција производње, али не постоји начин да се разликују ова два типа промена односа цена. (Др Милутин Ћировић: Монаетарна економија, Економски факултет, Београд 1998.)

⁸ "Калкулације које у нормалним тржишним условима представљају основ привредне активности економских субјеката, у условима инфлације постају потпуно неважне, безвредне и несигурне." (Н. Глишевић, Инфлација у економској теорији и политици са освртом на Југославију, Универзитетска ријеч, Никшић, 1991.)

води до веће социјалне диференције у друштву.⁹ У условима инфлације долази до реалног пада доходака оних категорија становништва који имају стална примања (пензионери, стипендисти, службеници и други), која су фиксна и чији евентуални номинални раст, по правилу, знатно заостаје за порастом општег нивоа цена. Треба нагласити да редистрибуција дохотка између појединих социјалних група доводи до веће личне социјалне несигурности, што ствара социјалне тензије у друштву, а што има негативне ефекте и на укупну економску ефикасност у привреди као целини.

4. ПРОГРАМИ ОБУЗДАВАЊА ИНФЛАЦИЈЕ

Због вишеструко негативних ефеката које инфлација има на привредни систем и друштво у целини, државе које се суоче са тим проблемом прибегавају конципирању и спровођењу стабилизационих програма којима се намерава обуздати инфлација. Стабилизациони програми уствари представљају одређени скуп координираних и конзистентних мера економске политика које би требало у пракси да буду доследно примењене како би дошло до стабилизације цена (обуздавања инфлације), уз минималне стабилизационе трошкове који се за то морају да поднесу, а који се, пре свега, тичу стопе привредног раста и запослености.

Ако се посматра брзина са којом се стабилизационим програмом приступа обуздавању инфлације разликују се два основна типа ових програма: *градуалистички програм* и *програм шок терапије*. Градуалистичким програмом инфлација се

---

⁹ “Читава привреда личи на борбу људи око тога ко ће коме пре и дубље да завуче руку у џеп. На тај начин долази до преливања друштвеног богатства између различитих слојева друштва, тако да се код једних ствара обиље, а код других оскудица. Инфлација је уграђена у систем, она је метод стварања номиналног дохотка, његове расподеле и бројних прерасподела, те живљења бројних структура на таквом “дохотку” уз ширење једног специфичног облика експлоатације стварног рада и широких слојева становништва.” (Др Слободан Комарец: *Инфлација и антикризна политика стабилизације*, Погледи, 2/87.)

обара постепено, у дужем временском периоду и, по правилу, уз ниже стабилизационе трошкове. С друге стране, шок терапија се примењује са циљем брзог сламања инфлације, односно тренутне дезинфлације за што се, по правилу, морају да плате виши стабилизациони трошкови. Сматра се да је градуалистички стабилизациони програм погоднији за борбу са инфлацијом нижег интензитета, а програм шок терапије за елиминисање високих инфлација, а нарочито хиперинфлација.

Зависно од садржине мера које су предвиђене стабилизационим програмима, разликују се две основне антиинфлационе стратегије. Прва стратегија се обично назива ортодоксном, а друга хетеродоксном, односно *ортодоксним* и *хетеродоксним програмом стабилизације*. Док се прва стратегија заснива на монетаристички оријентисаном програму обуздавања инфлације, хетеродоксна стратегија укључује и политику дохотка (надница и цена) у програм борбе против инфлације. Код опредељења за конкретан програм стабилизације нагласак се ставља на елиминисање фундаменталних узрочника инфлације. Тако се поједностављено може рећи да ортодоксна антиинфлациона стратегија ставља нагласак на елиминисање узрочника инфлације тражње, а хетеродоксна стратегија истовремено делује и против узрочника инфлације тражње и инфлације трошкова.

Ортодоксни програм стабилизације представља скуп координираних и конзистентних мера, пре свега, фискалне и монетарне политике, те девалвацију националне валуте. Ортодоксним програмом стабилизације желе се елиминисати буџетски и платнобилансни дефицити који представљају основне узрочнике инфлације.¹⁰ То се постиже:

---

¹⁰ "Фискални дефицити представљају, према овој концепцији, главно непосредно извориште инфлације, а настају тако што долази до јаке експанзије државних расхода који нису финансирани одговарајућим порастом пореза... експанзивна кредитна политика надовезује се на већ формиран дефицит сектора државе тиме што централна банка као и укупан банкарски систем врши монетизацију државног буџета... Инфлационо повећање агрегатне тражње доводи како до формирања инфлације у земљи тако и до притиска на платни биланс, што се настоји да реши кроз велико задужење у иностранству као и применом

- успостављањем фискалне равнотеже, односно уравнотежењем државног буџета (повећањем буџетских прихода и смањењем буџетских расхода),¹¹

- успостављањем монетарне равнотеже применом рестриктивне монетарне политике, у првом реду, заустављањем монетизације буџетског дефицита, односно престанком његовог финансирања преко кредитирања државе од стране централне банке,¹²

- успостављање платнобилансне равнотеже, једнократном девалвацијом националне валуте и каснијим фиксирањем девизног курса.

Најчешће овај програм претпоставља и монетарну реформу којом се врши деноминација домаћег новца и/или уводи се потпуно нова национална валута што може бити од великог психолошког значаја у условима када је, због високе инфлаци-

административне контроле увоза." (Др Милутин Ћировић: *Монетарна економија*, Економски факултет, Београд, 1998.)

¹¹ То треба да се оствари, пре свега, следећим мерама фискалне политике које се односе на: реално ревалоризање пореза и раст пореских стопа, тј. повећањем буџетског оптерећења; проширење пореске основице и смањење пореских олакшица; административна, техничка и законска решења која доприносе ефикасности прикупљања пореза и минимизирању пореске авазије; увођење одређених партиципација (у здравству, образовању и слично); смањење расхода владе намењених финансирању администрације, одбране и социјалним давањима; смањење субвенција и регионалних трансфера; пораст цена у јавном сектору и инфраструктури; отпуштање дела (вишка) радника и замрзавање надница у јавном сектору; продаја дела државне имовине итд.

(Према: Др Бојан Димитријевић, *Хиперинфлација – теорија и економска политика*, Економски факултет, Београд, 1995.)

¹² Најчешће мере монетарне политике садржане у ортодоксним стабилизационим програмима су следеће: тренутни престанак емисије новца и престанак финансирања буџетског дефицита кроз кредите држави или дисконтовањем њених краткорочних хартија од вредности; рестриктивна монетарна политика уз ограничење кредита, тј. емисија примарног новца; стриктна контрола банкарских пласмана и селективних кредита; увођење реално позитивне есконтне стопе централне банке и либерализација политике каматних стопа; смањење и унифицирање стопа обавезних резерви итд.

(Према: Др Бојан Димитријевић, *Хиперинфлација – теорија и економска политика*, Економски факултет, Београд, 1995.)

је, дошло до слома финансијског система у земљи. Нова валута треба да поново поврати поверење јавности у домаћи новац враћајући му на тај начин све његове виталне функције.

Хетеродоксни програм стабилизације поред мера који садржи ортодоксни програм стабилизације (фискална и монетарна политика, те девизни курс), претпоставља и политику контроле надница и цена чиме се жели елиминисати даља инфлаторна инерција. То значи да хетеродоксни програм стабилизације поред ортодоксне компоненте¹³ укључује и хетеро компоненту по којој се он и разликује од ортодоксног програма стабилизације. Суштина хетеро компоненте овог програма стабилизације огледа се првенствено у следећем:

- политика контроле надница може да буде свеобухватна или делимична (на пример, само у области јавног сектора, монопола и слично), те да се остварује замрзавањем или контролисаним ограничавањем раста номиналних надница,

- политика контроле цена, као и код надница, може да буде свеобухватна и делимична (енергетика, прехрана, услуге и слично), те да се остварује замрзавањем или разним видовима контроле раста цена.

Обично у првој фази спровођења хетеродоксног програма стабилизације долази до замрзавања надница и цена, да би се касније (после неколико месеци) прешло на њихову флексибилнију контролу. У неким случајевима се пре замрзавања приступа иницијалном подешавању надница и цена, како би се на старту програма стабилизације сви довели у равноправнији положај.

За успех хетеродоксног стабилизационог програма од пресудне важности је да координирано регулисање номинал-

---

¹³ “Када је реч о овим (ортодоксним) мерама хетеродоксног програма, разлика у односу на класични ортодоксни програм своди се на: фискална корекција је мањих размера због мањег буџетског дефицита, монетарна политика није основни узрочник инфлације, па је степен рестриктивности мање изражен и монетарна реформа најчешће се проводи у форми деноминације и везивањем валуте за нови девизни курс.” (Др Бојан Димитријевић: *Хиперинфлација – теорија и економска политика*, Економски факултет, Београд, 1995.)

них сидара (курс, наднице и цене)¹⁴ буде конзистентно са монетарном и фискалном политиком. Исто тако да би програм стабилизације био успешан неопходно је у држави постићи социјални консензус између синдиката, послодаваца и државе.

Наведене мере ортодоксног и хетеродоксног програма стабилизације усмерене су, у првом реду, на остваривање краткорочног циља стабилизације, односно на обуздавање инфлације и обезбеђење ценовне стабилизације. Међутим, да би ови програми били успешни они у себи морају да имају разрађене и мере које ће обезбедити и дугорочни циљ, односно дуготрајни стабилан економски раст уз оптималну запосленост и релативну унутрашњу (ценовну) и спољну (девизну) стабилност новца. То веома јасно показују и искуства бивше државе Југославије са програмима стабилизације.

---

¹⁴ “Под номиналним сидром подразумева се она номинална величина у економском систему која одлучујуће утиче на промене нивоа цена и чијом контролом се постиже стабилност номиналног – ценовног дела привреде...а фиксирањем једне или више ових варијабли, уравнотежује се економски систем; елиминише инфлација и осигурава одбрана кредитбилитета програма који се по правилу везује за кретање одабраних економских величина (сидара).” (Др Ђоко Слијепчевић, *Теорија инфлације и новија економска стварност*, Економски факултет, Бања Лука, 1999.)

ХИПЕРИНФЛАЦИЈА У ЈУГОСЛАВИЈИ

1. Неславна југословенска искуства са стабилизационим програмима

Југославија је у својој новијој историји примењивала оба програма стабилизације (први – хетеродоксни – при крају постојања СФРЈ, а други – ортодоксни – на почетку СРЈ) који су релативно успешно и у кратком року решавали краткорочне али, нажалост, нису успевали да успешно реше и дугорочне циљеве стабилизације, због чега су после брзих и краткотрајних фасцинантних успеха доживљавали крах. Први програм донет је крајем 80-их година XX века под називом Програм економске реформе и мере за његову реализацију (у јавности познатији као »програм Анте Марковића«). Већ почетком 1994. године у примени је други стабилизациони програм под називом Програм монетарне реконструкције и економског опоравка (познатији као »Аврамовићев програм«).

Програм Анте Марковића се може уврстити у хетеродоксни програм стабилизације. Он је донет крајем 1989. године, године када је, добрим делом због потпуне либерализације цена, Југославију захватила хиперинфлација. Месечни ниво цена се повећавао из месеца у месец и само у децембру 1989. године раст цена износио је 45%.¹⁵ Дошло је до сталног утркивања цена, плата и девизног курса. У таквој ситуацији у децембру 1989. године донет је Програм економских реформи и мере за његову реализацију.

---

¹⁵ Он је у јануару износио 15%, у фебруару и марту по 17%, априлу 20%, мају 23%, јуну 24%, јулу и августу по 27%, септембру 33%, октобру 35%, новембру 37% и децембру 45%.

Основне мере предвиђене овим програмом биле су:

- рестриктивна монетарна политика и реално позитивне каматне стопе,
- независност Народне банке Југославије која више не управља фискалном политиком, а њени губици се конвертују у јавни дуг,
- деноминација динара »брисањем« четири нуле,
- проглашавањем конвертибилности динара и фиксирањем курса динара према немачкој марки у односу 7:1,
- замрзавањем номиналних плата на период од 4 месеца,
- замрзавање цена неких инпута (енергенти и инфраструктура) на период од 4 месеца,
- даља спољнотрговинска и финансијска либерализација,
- приватизација,
- санација банака и предузећа преко посебног фонда који би се формирао уз страну финансијску подршку,
- преговори са Париским клубом кредитора око репрограмирања дуга, те Међународним монетарним фондом и Светском банком о добијању кредита за стабилизацију привреде.

Краткорочно, односно на почетку примене Програм је показао неке добре резултате: дошло је до значајног успоравања раста цена и плата, девизне резерве, чији је ниво био значајан и пре почетка примене Програма, почеле су да расту, забележени су осетни позитивни помаци у смањивању спољнотрговинског и буџетског дефицита итд. Међутим, од самог почетка бележи се пад индустријске производње и запослености, а нешто касније изостају и почетни позитивни резултати (тако долази до поновног раста цена и плата и појаве »црног« девизног курса, девизне резерве почињу рапидно да се смањују, долази до негативних тенденција у спољнотрговинској и буџетској сфе-

ри итд.) и убрзо је постало јасно да ће Програм Анте Марковића доживети неуспех.

Судбина овог стабилизационог програма у великој мери је била везана за заустављање раста цена. Сматрало се да је довољно замрзнути само цене главних инпута, а да, у условима рестриктивне монетарне политике и либерализованог увоза, неће доћи до раста осталих цена које се слободно формирају, па се чак очекивало да ће предузећа смањивати цене како би обезбедила ликвидна средства. Међутим, очекивања се нису остварила и цене су бележиле значајан раст (истина приметно мањи него пре доношења програма) што је повукло пораст плата које су (сем на самом почетку спровођења Програма) расле брже од раста цена. У условима када се то дешава и даље се истрајава на, једном од кључних елемената Програма, - фиксном девизном курсу.¹⁶ Све то заједно доводи до слабљења конкурентске способности домаће привреде, јер извоз постаје економски неисплатив, а увоз веома уносан. Имајућу у виду да је дошло до либерализације увоза, домаће тржиште бива »преплављено« увозним производима које асорбује све већа домаћа тражња, скоро искључиво за потрошном робом, подстицана брзим растом плата. Роба из увоза постаје »јефтинија« од домаће, тако да долази до пада производње јер наши производи ценовно нису конкурентни, не само у извозу, него ни на домаћем тржишту. После само 1,5 године спровођења овог програма индустријска производња је смањена за 25%, а незапосленост повећана за 18%. То надале доводи до јаких рецесионих кретања у привреди, погоршања спољнотрговинског биланса и (после почетног повећања) и брзог смањења девизних резерви, што онемогућава даље »брањење« девизног курса.

Ако се томе дода да се то све дешава у ситуацији погоршања политичких прилика у земљи изазваних оштрим конфронтацијама међу републикама (блокада савезних институција и немогућност доношења реформских закона, распад јединственог тржишта, и формирање самосталних привредних система у појединим републикама, губљење контроле над ин-

---

¹⁶ Фиксни девизни курс је задржан и у периоду када су цене удвостручене, а плате чак учетворостручене.

струментима економске политике, »упади« у монетарни систем, одбијање уплата пореза у савезни буџет итд.) и изостанка очекиване финансијске помоћи из иностранства, логично је да Програм доживљава неуспех.

Програм проф. др Драгослава Аврамовића (Програм монетарне реконструкције и економског опоравка)¹⁷ донет је почетком 1994. године после рекордне хиперинфлације коју је Југославија пре тога доживела. Управо је Југославија у периоду 1992-1994. године забележила хиперинфлацију која у светској економској историји заузима треће место како по дужини трајања од 22 месеца (март 1992. - јануар 1994), тако и по максималном месечном нивоу (јануар 1994) од 314 милиона или тачније 313.563.558 процената.¹⁸

Тако разорна хиперинфлација имала је као последицу драстично погоршање свих битних економских показатеља. Само у 1993. години забележен је пад БДП од 30%, смањење инвестиција и индустријске производње од по 37%, а незапосленост је достигла 24,1%.

У исто време долази до стварања огромног буџетског дефицита у ситуацији када се јавни приходи рапидно смањују (опадање пореске основице због пада привредне активности, те – и због санкција – значајан пораст »сиве економије« услед чега је добар део, и онако смањеног, друштвеног производа остајао неопорезован итд.), а јавни расходи значајно повећани (повећана социјална давања због погоршања економске ситуације).

---

¹⁷ У изради овог програма учествовале су кључне научне београдске економске институције: Економски институт, Економски факултет и Институт економских наука. На челу тима стручњака био је проф. др Драгослав Аврамовић по коме ће овај програм у јавности бити и назван. Проф. др Драгослав Аврамовић ће заузети место гувернера Народне банке Југославији и у пракси дати свој огроман допринос реализацији сопствено разрађеног Програма.

¹⁸ Дуже је трајала хиперинфлација у Никарагви (48 месеци у периоду 1987-1991) и Кини (26 месеци у периоду 1947-1949). Виши максимални месечни ниво постигнут је у Мађарској 1946. године од 420 милијарди процената и у Грчкој 1944. године од 855 милиона процената. Поред тога, Југославија, Пољска и Мађарска су једине европске земље које су током XX века имале по две хиперинфлације. Сем поменутих, Југославија је имала хиперинфлацију и 1988-91. године.

ције у земљи, економска и ратна помоћ српском народу у БиХ и Хрватској, где је дошло до грађанског рата, помоћ избеглицама итд.). Буџетски дефицит је био највећим делом финансиран из примарне емисије, и та монетизација буџетског дефицита¹⁹ представља основни узрочних хиперинфлације.

У складу са тим и главне мере Аврамовићевог програма биле су, првенствено, везане за монетарну и фискалну сферу, те се може констатовати да је ово био ортодоксни стабилизациони програм.

Програмом стабилизације требало је, пре свега, остварити:

- сламање хиперинфлације и динару вратити изгубљене функције новца,
- омогућити убрзан и стабилан привредни раст,
- значајно повећање плата (драстично обезвређене у време хиперинфлације) и осигурање минималне сигурности свих грађана,
- суштинско реформисање привредног система, нарочито у финансијској сфери, и убрзање процеса транзиције, итд.

У исто време било је неопходно (пре свега, од стране политичких чиниоца у земљи) што пре створити услова да се укину међународне санкције и изврши отворање привреде према иностранству, без чега Програм не може у целости да се реализује. Пошто је било јасно да се не може чекати укидање међународних економских санкција, како би се приступило сламању разарајуће хиперинфлације, одлучено је да се приступи изради и реализацији програма стабилизације који би требало остварити у две фазе.

---

¹⁹ Разорна хиперинфлација је истиснула динар из привреде и он је скоро у целости престао да испуњава своје основне функције. Динар се скоро искључиво користио за плаћање фискалних обавеза држави. Међутим, прикупљени буџетски приходи у условима хиперинфлације су се обезвређивали буквално у току једног дана. Реално су они (на врхунцу хиперинфлације) чинили само 1%, а осталих 99% неопходних буџетских средстава финансирано је из примарне емисије, односно кредитима Народне банке Југославије.

Прва, краткорочна фаза предвиђала је монетарну реконструкцију и антиинфлационе мере са циљем сламања хиперинфлације. Она је требало да се реализује у првих 6 месеци сопственим снагама, чак и у условима економских санкција од стране међународне заједнице.

Друга, дугорочна фаза предвиђала је суштинске економске реформе које би (уз очување стабилности остварене у првој фази) довеле до економског опоравка земље, односно које би обезбеђивале дуготрајан стабилан економски раст уз оптималну стопу запослености и раст стандарда грађана. Ова фаза, као што су и истицали аутори Програма, претпостављала је укидање економских санкција и доток »свежег« капитала потребног за његову реализацију.

Како та претпоставка није остварена ова друга фаза није имала никакве шансе на значајнији успех, као што је то био случај са првом фазом Програма. Због тога ћемо се детаљније задржати само на првој фази Аврамовићевог програма јер до реализације друге фазе није ни дошло пошто, у међувремену, нису укинуте међународне економске санкције.

Прва фаза Програма монетарне реконструкције реализована је у условима економских санкција, без стране помоћи и било каквог капиталног прилива, са почетним девизним резервама које су износиле око 300 милиона немачких марака. Условно се може рећи да су у оквиру Програма монетарне реконструкције основне мере биле усмерене на монетарну политику и монетарне реформе, те фискалну политику.

Монетарна политика требало је да одигра веома важну улогу у сламању хиперинфлације и стабилизацији цена. У том циљу уведене су позитивне каматне стопе и укинута селективни кредити. Значајно је заострена финансијска и монетарна дисциплина, те ојачана независна улога Народне банке. Интересантно је напоменути да је управо у време када је хиперинфлација у Србији достигала неслућене размере донет један веома добар закон који је добро дефинисао положај Народне банке.

Извршена је и монетарна реформа увођењем новог динара са фиксним девизним курсом од 1:1 у односу на немачку марку²⁰ и 1:12.000.000 у односу на дотадашњи (стари) динар.²¹ Емисија старог динара престала је 17. јануара 1994. године, а кроз седам дана (24. јануара) је пуштена у оптицај нова новчана јединица – нови динар. Уведена је интерна конвертибилност динара и емисија новог динара била је покривена девизним резервама Народне банке Југославије.

Фискална политика је предвиђала значајно повећање буџетских прихода из реалних извора (проширењем пореске основице, скраћивањем времена убирања пореза, те увођењем нових пореских облика – напр. акциза)²² али и задржавање буџетског дефицита у првим месецима, јер се сматрало да је ниво јавних расхода веома низак и да није прихватљиво њихово озбиљније смањење. У првих шест месеци Програмом је било предвиђено да се буџетски дефицит покрива из расположивих девизних резерви.²³ Очекивало се да ће, у новим економским условима, доћи до раста привредне активности и преласка значајног дела »сиве« економије у легалне токове, што ће довести до раста буџетских прихода и стварања претпоставки за уравнотежење буџета.

---

²⁰ Фиксни девизни курс је имао за циљ не само повратак поверења у националну валуту него је представљао и номинално сидро за остале номиналне агрегате.

²¹ На тај начин у оптицају су паралелно постојали две националне валуте: стари и нови динар. Паралелно функционисање две националне валуте постојало је и у СССР-у када је 1922. године, у циљу стабилизације брзо обезвређујућег совјетског рубља (*«совзнака»*), био уведен *«червонец»*. (Червонац је у време Петра I био златни новац који је био симбол стабилне монете). Године 1922. и у Немачкој је паралелно са брзо обезвређујућом марком уведена друга валута – *«Rettenmark»*.

²² Дошло је и до смањења пореских стопа јер се сматрало да ће, са истовременим проширењем пореске основице, у новим економским условима добар део *«сиве»* економије да се легализује.

²³ Емисија нових динара за покриће буџетског дефицита била је покривена расположивим девизним резервама. Поред тога, емисија новог динара вршена је и на основу девиза које је Народна банка Југославије откупљивала од привреде и становништва. На тај начин нови динар је у првој фази спровођења Програма емитован на бази пуног девизног покрића и то није имало инфлаторне последице.

Управо је задржавање дефицита буџета у првих шест месеци, и његово финансирање расположивим девизним резервама, оно што Аврамовићев програм концепцијски разликује од стандардног ортодоксног стабилизационог програма.

Прва етапа Аврамовићевог програма је дала фасцинантне резултате.²⁴ Хиперинфлација је »преко ноћи« сломљена, цене су мировале и елиминисана су инфлаторна очекивања. Динар је брзо повратио раније изгубљене функције. Каматне стопе су постале реално позитивне. Новоуспостављени девизни курс остао је стабилан, а девизне резерве су расле. Дobar део »сиве« економије враћен је у легални сектор. Дефицит буџета је смањиван из месеца у месец и на крају прве етапе спровођења програма практично елиминисан. Индустриска производња је бележила релативно високе стопе раста, а значајно су повећане и плате запослених.

Велика је штета што нису створене претпоставке (укидање међународних економских санкција и, везано за то, прилив »свежег« капитала) за реализацију друге фазе Аврамовићевог програма. Могло се очекивати да би и она била исто тако успешна као и прва фаза Програма. У прилог томе иде, пре свега, чињеница да је сам Програм био добро конципиран али и доказана (у току спровођења прве фазе Програма) опредељеност проф. др Драгослава Аврамовића да, никакве теоријске (поготово тренутно »модерне«) економске концепције не прихвата као догму и његово умеће да у свакодневном суочавању са новим проблемима нађе права решења прилагођавајући томе »у ходу« и сопствени Програм.

---

²⁴ То је резултат добро урађеног Програма стабилизације, али треба нагласити да се његов главни креатор проф. др Драгослав Аврамовић, као гувернер Народне банке Југославије, у току реализације самог Програма, скоро свакодневно суочавао са новим проблемима и налазио за њих адекватна решења. Јер у привреди (поготово у условима када економија једне земље у кратком року треба да пређе из разарајуће хиперинфлације у "нормално" стање) долази до брзих и частих измена па детаљне теоријске разраде имају ограничен практични значај, те је неопходно тражити стално одговарајућа решења за искрсле непланиране проблеме и већ усвојени Програм стално томе прилагођавати, остајући, при томе, код његових стратешких опредељења.

Као што се из досадашњег разматрања може закључити, Програм Анте Марковића као и Аврамовићев програм нису били само стабилизациони програми, у ужем смислу речи, него и више од тога. Они су били знатно шире конципирани и у себе су, поред стабилизационог програма, укључивали и програм суштинских економских реформи. Поред чињенице да се у првом случају радило о хетеродоксном, а у другом случају о ортодоксном програму стабилизације, оно што Аврамовићев програм битно разликује у односу на Програм Анте Марковића јесте чињеница да је он као централно питање, односно као главни циљ, реформе поставио питање економског раста, и у складу са тим стварање нових радних места и пораста стандарда становништва. У складу са тим питање стабилизације представља само једно, истина веома важно, средство (заједно са приватизацијом, либерализацијом и другим реформским захватима) да се тај циљ достигне. Али то је, ипак, само средство, а не циљ сам по себи. То је недостајало Програму Анте Марковића и због тога он није ни имао шансе да успе.

Међутим, у нашој стручној јавности преовлађује став да је програм Анте Марковића био један доста добро конципиран стабилизациони програм који је доживео неуспех скоро искључиво због нарастања политичких конфликта између република тадашње СФРЈ и да овај програм није имао неопходну подршку ни једног политичког руководства тадашњих република, у првом реду оних кључних - Србије, Хрватске и Словеније.²⁵ Тачна је констатација да Анте Марковић није могао да успешно реа-

---

²⁵ Исто тако, и у широј јавности данас преовладава уверење (које се подстиче и од срестава јавног информисања, поготово такозваних "независних" медија) да је то био један одличан програм који би нам брзо обезбедио европски стандард да није дошло до неповољних друштвено-политичких збивања у земљи. То за обичне грађане може да изгледа логично јер су плате у првој години спровођења програма номинално учетворостручене (за толико су порасле када се изразе и у немачким маркама – ДМ) али и реално удвостручене (у првој години спровођења програма курс динара према ДМ био је непромењен, а цене су удвостручене). Међутим, сигурно је да такво (благо)стање није могло економски дугорочно опстати (чак и да су друштвено-политичке прилике биле добре) јер је у истом периоду пад индустријске производње износио 13% (а за првих годину и по дана програма индустријска производња је смањена за читаву 1/4), а стопа незапослености 18%.

лизује усвојени програм, јер је изостао друштвени консензус неопходан за реализацију било кога програма стабилизације, те да у условима заоштравања политичких конфликта у земљи није било могуће усвојити значајне системске законе који би подржали реформе, као ни ефикасно водити економску политику на савезном нивоу када је већина република, истрајавајући на међусобним конфронтацијама, све више суспендовала Савезни устав и није поштовала одлуке Савезне владе.

Међутим, у исто време испушта се из вида чињеница да програм Анте Марковића није могао да буде успешан (пре свега, у остваривању дугорочних, а не само краткорочних циљева), чак и да је у земљи постојала стабилна политичка ситуација и друштвени консензус неопходан за реализацију програма стабилизације,²⁶ јер је он био тако конципиран да је у њега биле уграђена „*конструкциона грешка*“ која није омогућавала остваривање дугорочних циљева стабилизације. Наиме, реформе Анте Марковића заснивале су се на једном неолибералном програму, такозваном »*Вашингтонском договору*«²⁷, који се управо у то време појављивао и, који ће, нешто касније, представљати основу програма реформи скоро свих постсоцијалистичких земаља, или привреда у транзицији. Интересантно да ће исти инострани економски саветници из влади Анте Марковића (Џефри Сакс са својим сарадницима) своје услуге нудити многим постсоцијалистичким привредама у транзицији. У неким земљама ће се њихових услуга одрећи (на пример, Словенија), а у већини ће оне бити прихваћене.

Теоријска основа Вашингтонског договора, заснована на неокласичној економској мисли, практично се ослања на превласт америчког модела чисте тржишне привреде над европским моделом социјалне тржишне привреде. Тако су се програми земаља које су реформе вршиле у складу са Вашингтонским договором заснивали на теоријски веома

---

²⁶ Можда би се чак могло констатовати да је између нестабилне политичке ситуације у земљи и Програма Анте Марковића постојала двосмерна узрочно-последична веза.

²⁷ Видети детаљије: Проф. др Јован Б. Душанић, *Washington consensus - кодификовани програм економског неоколонијализма*, Нова Европа, Београд, 2007.

спорној претпоставци да тржиште само по себи води ка ефикасним исходима, те да су непожељне државне интервенције на тржишту. Сматрало се да је сасвим довољно, у што краћем року, извршити финансијску стабилизацију, либерализацију привреде и приватизовати државну имовину да би се обезбедио стабилан привредни раст. Постојало је претерано веровање у аутоматизам тржишног саморегулисања али и убеђеност у потребу хитног повлачења државе из економске сфере.

Основне слабости које су се испољиле код већине привреда у транзицији, при спровођењу економских реформи базираних на Вашингтонском договору, огледале су се у радикализму економских реформи и повлачењу државе из свих сфера економског живота, те замени циљева и средстава у стратегији економских реформи.

Радикалним економским реформама створен је системски вакуум у коме су старе структуре управљања биле брзо разрушене, а нове у међувремену нису створене. Уколико реформатори једноставно брзо разруше старе структуре, норме и ограничења како би “почистили државу”, не узимајући у обзир да процес стварања нових захтева много времена ствара се опасан вакуум и добија се “дивље” тржиште које води криминализацији економског живота и може, у великој мери, укочити кретање привреде ка ефикасности и расту.²⁸ У исто време то ствара хаотично стање, са потенцијално опасним негативним последицама за државу.

Други важан недостатак јесте замена циља и средстава стратегије реформисања привреде која води деформацији саме стратегије и недовољном схватању њеног дејства на реалну економију. Стабилна финансијска си-

---

²⁸ “Они који су се залагали за “сумрак суверенитета” – свеједно да ли као заговорници слободног тржишта или као мултилатералисти – дугују нам објашњење шта је то што може да замени силу суверених националних држава у савременом свету. Данас тај празан простор испуњава шаролики скуп мултинационалних корпорација, невладиних организација, међународних организација, организованих криминалних група, терористичких група итд.” (Франсис Фукујама, *Од државе ништа боље*, НИИ, 23.6.05)

туација (ниска инфлација и стабилан девизни курс), приватизација и либерализација привреде, само су средства економске стратегије, а не циљеви сами по себи. Једноставно речено, финансијска стабилизација, либерализација привреде и приватизација треба да буду средства за остварење циљева економских реформи. Међутим, они су разматрани као показатељи успеха реформи, а не као претпоставке за остварење фундаменталних циљева. Стварање тржишне привреде није важно само по себи већ као фактор убрзања привредног раста и повећања благостања грађана.²⁹

Х Х Х

Почетак XXI века и Србија је у знаку неолибералног капитализма³⁰ у коме се држава посматра као паразит, као сметња либералној економији која једина може да донесе опште благостање. Залагање за умерену државни интервенционизам није наилазило на подршку не само економиста који су били део владајуће већине (и њихових „естрадних“ академских аналитичара), него ни економиста који су припадали опозиционој сцени и претендовали да се домогну власти у Србији.

---

²⁹ Заборавља се да је економија друштвена, а не нека апстрактна наука, те да се и реформе не спроведе да би се постигли неки номинални показатељи, толико драги економистима – неолибералима, (као што су: стопа инфлације, стабилан курс националне валуте, стопа либерализације привреде, учешће приватног сектора у БДП, учешће страног капитала и слично) него да би се реформом обезбедило благостање што већег броја грађана.

³⁰ У односу на претходне облике тоталитаризма (фашизам, нацизам, стаљинизам) либерални тоталитаризам има планетарни домет (обухвата целу планету), а његови кључни чиниоци су: неолиберални капитализам, екстрамодерне технологије и планетарно насиље (војне интервенције САД и НАТО пакта широм планете уз злоупотребу институције УН и кршење међународног права). Згртање новца постаје врховни идеал, где је једно од најважнијих упоришта овог модела обездуховљени „срећан робот“ (који ради „од јутра до сутра“) са манипулативном и масовном потрошачком свешћу, равнодушан према патњама других народа и свега што се не тиче његовог материјалног интереса и животног стандарда.

Као илустрацију тој констатацији може да послужи и реферат „Године пропуштених шанси“ који сам имао на саветовању Научног друштва економиста 2003. године и који је објављен у часопису *Економски анали* бр. 12/02, а који у целини преносим у наставку.

ГОДИНЕ ПРОПУШТЕНИХ ШАНСИ

Прихватам препоруку председништва да се у своме усменом излагању мање ослањамо на дебатни реферат који смо припремили за ово саветовање, а да се евентуално осврнемо на неке од уводних реферата. Надам се да ће мој реферат бити у целини објављен и да неће, као обично до сада, доживети »скраћивања«, тако да ће га заинтересовани моћи ускоро прочитати у часопису *»Економски анали«*.

У своме поздравном обраћању гувернер НБС, госпођа Кори Удовички, изнела је начелни став да је наш задатак *»да указујемо на различита алтернативна решења као и могуће последице донетих одлука«*. Управо сам у дебатном реферату желео да покажем како сам, још пре три године, указивао на последице прихватања либералног модела тржишне привреде заснованог на Вашингтонском консензусу, те предлагао алтернативно решење.

Као што сам у потпуности сагласан са њеним горе наведеним ставом, тако се не могу сложити са конкретизацијом тог начелног става од стране госпође К. Удовички. Наиме, гувернер тврди да су ванредни парламентарни избори проузроковани, пре свега, незадовољством грађана растом животног стандарда и ако је ниво животног стандарда данас евидентно већи него у време милошевићевог режима. Наводећи да се данас од 120% расположивог производа на потрошњу издваја 105% друштвеног производа (више трошимо него што стварамо) она је констатовала да у нашем народу постоје нереална очекивања, те да се нисмо *»као економска дисциплина показали на нивоу задатка и успели да грађанима објаснимо да већи раст животног стандарда није реалан«*.

Интересантно да се данашње стање стално приказује на фону изузетно неуспеле, више него десетогодишње, политике претходног режима у коме је дошло до распада земље, огромних издатака везане за ратове вођене у окружењу, доласка стотине хиљада избеглица, уништене привреде хиперинфлацијом, економским санкцијама и НАТО агресијом итд. И ако смо 2000. године »стартовали« од ниске основице, а уз то је дошло до скидања економских санкција, бесплатних донација и додатног задуживања у иностранству од неколико милијарди долара, те (рас)-продаје имовине кроз приватизацију и, по тој основи, приход од преко милијарде долара, заиста је било потребно имати у власти »експерте« да би после три године имали привредну стагнацију (после раста од 0,1% у 2001. и 1,7% у 2002. у овој години биће забележен пад индустријске производње од 3%, а пољопривредна производња имаће још значајнији пад), велику и растућу незапосленост (милион људи је званично без посла, а скоро исти толики број људи ради у предузећима који су у стању неликвидности или стечаја), раст спољне задужености (сада износи преко 13 милијарди долара и на овом нивоу привредне активности ми већ имамо озбиљну дужничку кризу), огроман спољно-трговински дефицит (и ако је последњих година претходне власти он био висок и кретао се нешто испод 2 милијарде долара годишње, у 2001. је износио 3, у прошлој 4, а у овој години износиће око 4,5 милијарде долара), итд.

Мислим да се проблем не налази у нереалним очекивањима, те да је народ свестан да се и не живи тако лоше када види да у земљи све »стоји«. Незадовољство је изазвано, пре свега, тиме што народ виде да се власт понаша као сеоски бећар који ништа озбиљно не ради и живи од тога што (рас)продаје своју очевину и задужује се код комшија и јасно му је чему то води. Да за тренутак оставимо по страни неекономске факторе незадовољства: дискредитација највиших државних институција (парламента – сетимо се само избора гувернера гласањем из Бодрума, председника, судства), корупција и шпијунирање у самом врху власти, повезаности власти и криминала, унижавању

националног достојанства (генерале који су под заклетвом бранили земљу испоручују Хагу, а самоиницијативно предлажу слање наших војника у Авганистан и Ирак како би тамо гинули бранећи америчке националне интересе), бахат однос према народу (продајте станове и платите струју – речи су садашњег гувернера, а у то време министра за енергетику), итд.

Из уводног излагања вицегувернера НБС Милојка Арсића издвојићу само две његове констатације. *Прву*, да више од $\frac{3}{4}$ емитованог примарног новца представља ефекат операција на девизном тржишту (нето откуп девиза), те да се може поставити питање да ли ми имамо централну банку или монетарни одбор (*Currency board*). Благовремено сам, у часопису *Финансије* (9-10/00), упозоравао на опасност вођења политике по принципима монетарног одбора. *Другу*, да је политика флексибилнијег девизног курса, у овој години, и обарање вредности динара од свега 5% дала видљиве резултате у спољнотрговинској размени (после сталног раста спољнотрговински дефицит се у другом полу-годишту одржава на нивоу као у истом периоду претходне године). У наведеном броју часописа *Финансије*, пре више од три године, тврдио сам да *»прецењени девизни курс за последицу има смањење међународне конкурентности земље са монетарним одбором и изазваће, не мале, спољнотрговинске проблеме.«*

О уводном реферату колеге проф. др Данијела Цветићанина рећи ћу сада нешта више, а читаоци то могу прочитати на последњим страницама овог текста.

* * *

После *»српске октобарске револуције«*, а непосредно пред формирање ДОС-ове владе на челу са др Зораном Ђинђићем, у децембру 2000. године, написао сам текст *»Југословенска привреда на почетку трећег миленијума«*

који је објављен у часопису *»Финансије«* (број 1-2/01),³¹ а који је почињао реченицом: *»Југославија се тек сада, на почетку трећег миленијума, са великим закашњењем, налази на почетку неопходних суштинских економских реформи. Заостајање од једне деценије је огроман недостатак, али и велика шанса да се избегну грешке, заблуде и путања кроз које су прошле друге привреде у транзицији (ПУТ).«*(стр. 59)

У раду сам истакао да се *»велика већина ПУТ определила за један либерални програм радикалних економских реформи који је био базиран на Вашингтонском*

---

³¹ Одмах после 5. октобра 2000. године написао сам више текстова за дневни лист *»Данас«* од којих су објављена само два (*»Рецепт за колонијалне земље«*, 30.10.2000., те *»Да ли су нам потребне радикалне економске реформе«*, 08.11.2000.), а у којима сам указао на чињеницу да се по првим потезима и изјавама лидера нових власти (а нарочито економиста) може закључити да, нажалост, нису извучене никакве поуке из веома богатог искуства других привреда у транзицији, а што ће имати погубне последице за нашу земљу и њене грађане. Наведени текст у часопису *Финансије* (бр.1-2/01), и ако објављен као ударни (први по редоследу), од стране редакције био је знатно *»цензурисан«*. Исту судбину доживео је и мој наредни текст, објављен такође као ударни, у следећем броју *Финансија* (3-4/01), те сам их (уз још неке текстове) у интегралном облику (са означеним *»цензурираним«* деловима текста) објавио, 2001. године, у књизи *»Транзиција – велика шанса али и опасна замка«* (тада објављени мој текст сада је дат у курзиву, а бројеви страница су из наведене књиге).

Нешто касније економиста светског гласа и добитник Нобелове награде из економије у 2001. години Џозеф Стиглиц написао је књигу (*»Globalization and Its Discontents«* W.W. NORTON & COMPANY, New York, 2002.) која је објављена, убрзо потом, и код нас у издању СБМ-х под насловом *»Противречности глобализације«*. У наставку ћемо у фуснотама цитирати поједине делове књиге (бројеви страница су навођени према преводу књиге) који кореспондирају са мојим основним текстом. Желим да нагласим да се, у случају нобеловца Џ. Стиглица, не ради само о професору светски елитних универзитета (Стенфорд, Оксфорд, Принстон, Колумбија) и добитнику Нобелове награде за економију него и *»инсајдеру«* који је од 1993. до 1997. године био члан, а затим и председавајући Већа економских саветника председника САД Била Клинтона, а после тога потпредседик и главни економиста Светске банке, те *»изнутра«* зна како функционише такозвана *»међународна заједница«*:

консензусу»³² (66-67) Анализирајући у раду суштину Вашингтонског консензуса и резултате који су са тим програмом постигани у неким од земаља ПУТ (Пољске и Русије које су почеле па напустиле – прва релативно брзо, 1994., а друга нешто касније, 1998. године – »увезене« програме, те Словеније која је одмах разрадила свој програм реформи, битно другачији од предлаганих из иностранства) закључио сам да *»искуства других ПУТ показују да су оне имале, углавном, негативна искуства са програмима економских реформи предложених (по правилу, у духу Вашингтонског консензуса) и »увезених са стране«, те да је до економског напретка у тим земљама дошло када су одбачени ти програми и разрађени сопствени.*³³ (стр.90)

Будући да ДОС, после освајања власти у земљи, није имао свој економски програм него је прихватио програм који му је понудио Г 17 плус, а који је у суштини представљао либерални програм радикалних економских реформи преузет из Вашингтонског консензуса, тада сам написао: *»разрађен програм економских реформи морао би да буде превасходно резултат домаће памети, да се тако једноставно изразим, који неће само слепо копирати неке универзалне рацепте који су прописани за ПУТ и који су за многе од њих, имале катастрофалне последице. Мора се имати у виду да се програм конципира зависно од циљева*

---

³² »Политике Вашингтонског консензуса биле су базиране на поједностављеном моделу тржишне економије, моделу конкурентске равнотеже, у којем невидљива рука Адама Смита ради, и то ради савршено. Зато што по том моделу нема потребе за владиним интервенцијама, то јест, слободна, неспутана, либерална тржишта раде савршено, политике Вашингтонског консензуса се понекад квалификују као неолибералне, базиране на тржишном фундаментализму, као буђење из мртвих *laissez faire* (лесе фер) политике, које су биле популарне у неким круговима у 19. веку... (стр. 87)

³³ »Оне земље које су, као нпр. земље Источне Азије, избегле ограничења ММФ-а, развијале су се брже, уз веће једнакости и смањење сиромаштва, него оне које су слушале заповести ММФ-а... Земље које су имале највише користи биле су оне које су узели своју судбину у сопствене руке, и признале улогу коју влада може играти у развоју, уместо да су се ослониле на представу о саморегулативном тржишту које би само по себи решавало проблеме.« (стр.256-257)

*који се желе постићи, те да циљеви које пред себе постављамо не морају да се поклапају са циљевима оних који нам нуде већ готове рецепте.*³⁴ (стр.64-65)

Да би се то добро разумело неопходно је имати у виду да се *“изградња економског модела сваке земље одвија у врло оштрој борби за контролу над институцијама државне власти између представника транснационалног и националног капитала, светске олигархије и аутентичне националне елите. Између њих постоје разни (најчешће оштро супростављени) интереси,*³⁵ *различити*

---

³⁴ »Но када сам се нашао у међународној арени, уверио сам се да ни ту није доминирало формулисање политике, посебно у Међународном монетарном фонду. Одлуке су биле доношене на бази нечега што је изгледало као чудна мешавина идеологије и лоше економије, тј. догме која, понекад се чинило, једва да прикрива специјалне интересе... Постојао је само један рецепт. Алтернативна мишљења нису тражена. Отворена, искрена дискусија била је обесхрабрена – није било места за њу, него за само идеологијом вођени рецепт о политици и од земаља се очекивало да следе упуства ММФ-а, без коментара.« (стр. 13-14)

³⁵ »Те институције (ММФ, Светска банка и Светска трговинска организација) су управљале глобализацијом на начине који су врло често пре служили интересима развијених индустријских земаља – као и посебним интересима унутар тих земаља – него онима у земљама у развоју. (стр.225)...У основи проблема ММФ-а и других међународних економских институција лежи проблем управљања: ко одлучује шта они треба да раде. Те институције нису само под доминацијом најбогатих индустријских земаља, већ и комерцијалних и финансијских интереса у тим земљама, тако да политике ових институција одражавају те чињенице... Проблеми такође настају и из тога ко говори у име неке земље. У ММФ-у, то су министри финансија и гувернери централних банака... Министри финансија и гувернери централних банака су типично блиско повезани са финансијским круговима у својој земљи; они долазе из финансијских фирми, и после њиховог мандата у служби владе, у те фирме се поново враћају. (стр. 32) ... Многи од кључног персонала Фонда долазе из финансијске заједнице, па пошто су у Фонду добро служили тим интересима, вратили су се на своје раније добро плаћене послове. Стан Фишер, заменик главног директора Фонда, који је имао значајну улогу у епизодама описаним у овој књизи, отишао је директно из ММФ-а за потпредседника Ситигрупе, огромне финансијске фирме која укључује и Ситибанку... Човек може само да се пита: да ли је Фишер био богато награђен због тога што је верно извршавао оно што му је речено да чини ?« (стр.217)

системи вредности, разни инструменти деловања итд. « (стр. 62) О светској олигархији биће касније још речи.

Тада сам истакао да програм економских реформи заснован на Вашингтонском консензусу ни у нашој земљи не може донети ништа добро јер он полази од једне доста поједностављене и погрешне премисе према којој *»је сасвим довољно извршити финансијску стабилизацију, либерализацију привреде и приватизовати државну имовину да би се обезбедио стабилан привредни развој.³⁶ Постојало је претерано веровање у аутоматизам тржишног саморегулационог механизма али и убеђеност у потребу хитног повлачења државе из економске сфере.« (стр. 70)*

Анализирајући искуства других могло се закључити да су основне слабости које су се испољиле код већине ПУТ, при спровођењу економских реформи, биле: *»радикализам економских реформи и повлачење државе из свих сфера економског живота,³⁷ те замена циља и средстава у стратегији реформи... где се стабилизација, либерализација и приватизација третирају као циљеви сами по себи... они су разматрани као показатељи, а не као претпоставка за остваривање фундаменталних циљева реформи.« (стр.71-72)*

Као што сам већ нагласио у раду сам се детаљније задржао на искуству Русије и, између осталог, навео и заједнички апел познатих америчких економиста – нобело-

---

³⁶ *»Либерализација и стабилизација су два стуба радикалне реформске стратегије. Брза приватизација је трећи... Програм стабилизација – либерализација - приватизација свакако није био програм за брзи раст. Њиме је намеравано да се обезбеде предуслови за раст. Уместо тога, постављени су предуслови за економско опадање... ММФ је настављао да обећава да је опоравак ту иза угла.« (стр. 152-153)*

³⁷ *»Политике ММФ-а, делом заснована на истрошеној претпоставци да тржишта сама по себи воде ка ефикасним исходима, подбациле су не дозвољавајући пожељне државне интервенције на тржишту, тј. Предузимање мера које могу водити економском расту и довести све у бољи положај.« (стр. 12)*

ваца (Кенет Ероу³⁸, Василиј Леонтијев, Лоренц Клајн, Роберт Солоу и Џејмс Тобин), те светски познатих економиста (Мајкл Интрилигејтор, Маршал Поумер) као и руских академика (Леонид Абалкин, Олег Богомолов, Станислав Шаталин, Валериј Макаров, Јуриј Јеременко, Дмитриј Лавов) упућен Борису Јелцину средином 1996. године. *»Основни став од кога они полазе јесте да прелазак у истинску тржишну привреду захтева време, а покушај да се тај процес значајније скрати води у катастрофу. Своје предлоге за измену курса економске политике у Русији, аутори у основи своде на преиспитивање улоге државе у процесу тржишне трансформације. Досадашња политика немешања државе, која је део шок терапије није била оправдана и једна од последица повлачења државе из привредног живота, према ауторима разматраног документа, јесте прелазак не ка тржишној, него ка криминалној привреди. Користећи немешање владе, криминални елементи су попунили вакум.« (стр.79)*

Тврдио сам (и апеловао) да је неопходно да наша земља *»има сопствени, конзистентно урађен и доследно спровођен програм економских реформи који ће да полази од достигнућа савремене економске науке али и користи искуства – како позитивна тако и негативна – других ПУТ, те узима у обзир и специфичности југословенске привреде³⁹ као и међународне реалности.« (стр.88)* Да не

---

³⁸ Ероу је добио Нобелову награду, делом због свог рада на темељима тржишне економије; обезбедио је математичке основе за објашњење зашто и када тржишна економија функционише. Он је такође дао пионирски допринос објашњењу економске динамике о томе како су се привреде мењале. Али за разлику од оних гуру-мудраца транзиције који су умарширали у Русију са уџбеничком економијом, Ероу је био свестан ограничења тих уџбеничких модела. И он и ја смо нагласили значај како конкуренције, тако и стварања једне институционалне инфраструктуре за тржишну привреду. Приватизација је била од секундарног значаја.« (стр. 191)

³⁹ *»Његова (ММФ) позиција је заснована на једној идеологији – тржишном фундаментализму – која је захтевала мало, али никакво уважавање посебних околности земље и њених непосредних проблема. (стр. 49)... Жалбе против наметања услова ММФ-а ишле су даље од анализе који су услови и како наметнути, већ су биле усмерене и на то*

бих остао само на критици на крају сам дао сопствени предлог како би реформе требало спроводити. Ради се наиме о скици за реформисање наше привреде што је представљало мој скромни иницијални допринос за ширу расправу међу нашим економистима о алтернативном (у односу на званично прихваћени) програму економских реформи. Заинтересовани читаоци могу то прочитати у последњем поглављу текста *»Шта да се ради у Југославији?«* објављеног у часопису *Финансије* (бр.1-2/01).

* * *

У наредном броју часописа *»Финансије«* (3-4/01) детаљније сам се осврнуо на политику коју спроводи Народне банке Југославије пошто ми је било јасно да ће се ићи *»пречицом«* и покушати у овој сфери створити привид успешног тока реформи (а да се на истинским реформама и не покушава било шта да уради). Примери, наших непосредних суседа (БиХ, Бугарска – не баш успешних ПУТ) показују како се релативно лако може (уз помоћ каренси борда) одмах стабилизovati девизни курс и у релативно кратком року знатно оборити инфлација,⁴⁰ уколико се не

како се дошло до тих услова. Стандардна процедура ММФ-а пре посете земљи – клијенту, јесте да се прво напише нацрт извештаја мисије... У пракси, нацрт извештаја је често оно што би се могло назвати конфецијском основом, са читавим пасусима позајмљеним из ранијих извештаја других земаља. Електронске писаће машине, тзв. ворд процесори чине тај посао много лакшим. Можда је измишљена прича да једном приликом ворд процесор није извршио команду *»претражи и замени«* те да је име прве земље која је била анализирана у целини остало у тексту документа раздељеном за дискусију о другој земљи. (стр. 60) ...Стил деловања ММФ-а искључује грађане из дискусије о споразумима, као и обавештење о садржини споразума...Особље ММФ-а је информације обезбеђивало строго на бази ознаке *»мора да зна«*. *»Мора да зна«* – списак је био ограничен на шефа мисије ММФ-а, неколико људи у централи ММФ-а и неколико људи у влади земље – клијента.» (стр.63)

⁴⁰ «Постоји мало доказа да спуштање инфлације испод умереног нивоа повећава раст. Најуспешније земље, као Пољска, игнорисале су притиске ММФ-а и одржале годишњу инфлацију од око 20% током

узимају у обзир дугорочне последице које ће привреда имати од једне такве изоловане мере економске политике. С друге стране, уместо мукотрпног посла оздрављења домаћег банкарског система (пример, Словеније) није било тешко претпоставити да ће се такође ићи »пречицом« и до »здравог« банкарског система доћи либерализацијом уласка страних банака у земљу (примери наведених наших суседа али и других земаља, у првом реду Аргентине).

У раду сам истакао да се гувернер Народне банке определио (и он сам тврди да је »имао одрешене руке у своме раду«) »за вођење монетарне политике по принципима монетарног одбора (*Currency board*) који, без посебних потешкоћа, обезбеђује стабилан девизни курс јер постоји 100% покриће емитованог домаћег новца (динара) резервном валутом (немачком марком)... О економским (а и другим разлозима) због чега монетарни одбор није прихватљив за нашу земљу детаљније сам писао у једном од претходних бројева овог часописа («Предности и недостаци монетарног одбора», Финансије, 9-10/00) и због тога се на том питању нећу овом приликом више задржавати.» (стр. 107-108)

Тврдио сам да одржавање, *de facto*, фиксног девизног курса у ситуацији када домаће цене ипак расту »чини производе наших предузећа и ценовно неконкурентним, не само на иностраном, него и на домаћем тржишту (поготово када се либерализује увоз и снижавају царинске стопе, до чега долази последњих месеци). У таквој ситуацији скоро да било какав извоз постаје нерентабилан, а увоз економски веома атрактиван. Све то води брзом и забрињавајућем паду привредне активности са свим пос-

---

критичних година прилагођавања. ... а Чешка Република, која је спустила инфлацију на 2% годишње, могла је видети своју привреду како стагнира. Постоје неки добри разлози за веровање да претерана ревност у борби против инфлације може обесхрабрити стварни економски раст. Високе каматне стопе су јасно пригушиле нове инвестиције.» (стр. 165)

ледицама које из тога следе. Стабилан девизни курс постаје циљ сам по себи.»⁴¹ (стр. 120-121)

Тада сам детаљније објашњавао искуство које је Русија имала у стабилизацији курса националне валуте и обарању инфлације (на ниво од 6% на годишњем нивоу) непосредно пред финансијски крах средином 1998. године. Тек после тога *»када су земљи претили огромни социјални и политички потрес са несагледивим последицама, Борис Јелцин се одрекао »младих реформатора« и за председника владе именовано Јевгенија Примакова који је са својом економском екипом напустио дотадашњи економски курс реформатора – либерала« и тада је, између осталог, »извршена значајна девалвација, те напуштена политика прецењеног курса националне валуте што је обезбедило и ценовну конкурентност руској привреди, односно предност је дата развоју а не стабилизацији.»⁴² (стр. 81-82)*

У вези са начином како се покушава доћи до здравог банкарског система⁴³ тада сам указао на опасност велике

---

⁴¹ »Високе каматне стопе, форсиране од стране ММФ-а водиле су ка прецењивању девизног курса националне валуте, чинећи увоз јефтиним а извоз отежаним. Зато није чудо што је сваки посетилац Москве после 1992. године могао видети продавнице снабдевене увозним текстилом и другом робом, али би врло тешко могао да нађе много тога са ознаком »направљено у Русији.« (стр.165) Било је јасно да је рубља прецењена. Русија је била преплављена увозном робом и домаћи произвођачи су преживљавали тешка времена покушавајући да буду конкурентни. Ако је за те (обичне) људе и за земљу у целини прецењени валутни курс био катастрофа, за нову класу бизнисмена тај прецењени курс рубља је био благодат. Њима је требало мање рубаља да купе свој мерцедес, свој несесер са Шанелом, или увозну италијанску храну за сладокусце. За олигархе који су покушавали да изнесу новац из земље, такође, прецењени курс рубље је био благодат – то је значило да су они могли добити више долара за своје рубље, док су своје профите нагомилали на страним банковним рачунима.« (стр. 155)

⁴² » Криза из 1998. године донела је земљи корист: девалвација рубље је подстакла економски раст, не толико много за потребе извоза, колико за супституцију увоза. Она је показала да су политике ММФ-а заиста гушиле привреду, држећи је испод њеног потенцијала.« (стр. 197)

⁴³ »ММФ је побркао средства са циљевима. Један од примарних циљева доброг банкарског система је да обезбеди кредите под добрим условима за оне који ће их отплаћивати... Задатак обезбеђења таквог

либерализације уласка у земљу банака у страном власништву пошто то » лако може довести до ситуације у коме ће се југословенски банкарски систем највећим делом или у целини састојати од страних банака. Стране банке би прикупиле домаћу штедњу и акумулацију без гаранције да ће она у целини или бар делимично бити инвестирана у југословенску привреду.⁴⁴ Искуство других земаља може да буде веома поучно...У Аргентини су, после либерализације уласка страних банака, за веома кратко време оне у потпуности »угушиле« све домаће аргентинске банке. Тако се сада целокупан банкарски систем земље састоји од иностраних банака које (на бази прикупљених средстава) скоро да и немају кредитне пласмане у Аргентини. Евентуално кредит могу добити само моћне иностране компаније које послују на овом тржишту, али банкарских пласмана, по правилу, нема у аргентинска предузећа.«⁴⁵ (стр. 123)

кредита није лак; чак и у САД, у критичним фазама развоја земље, када је пољопривреда била много значајнија, влада је преузимала кључну улогу у обезбеђивању потребних кредита. (стр.45)

⁴⁴ » Банкарство је област у којој стране компаније често »придаве« локалне... Постоји и додатни проблеми који се тичу продора страних банака. Домаће банке су осетљивије на оно што се условно звало »прозорско вођење« – тј. суптилне форме утицаја централне банке, на пример, да прошири кредитирање када економија захтева стимуланс, и да га смањи када се појаве знаци прегрејавања.« (стр.83)

⁴⁵ »Аргентина указује на опасност те врсте. Тако је пре колапса 2001. године, домаће банкарство потпало под доминацију банака у страном власништву. Док су те банке лако обезбеђивале новац мултинационалним компанијама, па и великим домаћим фирмама, мале и средње компаније су се жалиле на отежан приступ капиталу... А одсуство привредног раста којем је допринело одсуство финансирања – био је кључни фактор за колапс Аргентине... Искуство Аргентине илуструје неке кључне лекције, ММФ и Светска банка су наглашавали значај стабилности банака. Лако је створити стабилне банке, које не губе новац због лоших зајмова. Просто, треба тражити од њих да инвестирају у краткорочне вредносне папире Трезора САД. Изазов, међутим, није да се створе здраве банке, већ оне здраве банке које ће обезбеђивати кредите за раст. Аргентина је показала како неуспех да се то учини може изазвати макронестабилност.« (стр. 82-83)

Из свега горе написаног евидентно је да нисмо успели да извучемо поуке из богатог искуства других земаља, како би избегли непотребне грешке, заблуде и лутања кроз које су оне пролазиле. За то не постоји никакво прихватљиво објашњење. Међутим, нама прети још већа опасност – не само да нисмо знали да извучемо поуке из грешкама других него ћемо, бојим се, понављати и сопствене грешке.

* * *

Шта се може очекивати од нових власти после парламентарних избора заказаних за 28.12.2003. годину ? Сви »аналитичари« тврде (за тренутак претпоставимо да су у праву, мада су њихове досадашње »анализе и прогнозе« биле више засниване на жељама нека озбиљним истраживањима – сетимо се само недавних председничких избора) да ће нова влада бити коалициона и састављена од две или три чланице »демократског блока« – ДСС, Г17 плус и ДС. Поставља се питање: шта можемо очекивати од њих ?

До сада владајућа Демократска странка на изборе иде са обећањем да ће наставити досадашњи курс “реформи”, **те да ће влада бити у скоро истом саставу са свим “експетима” из економског дела владе и са старим премијером (господином Зораном Живковићем) на челу.**⁴⁶ Они нас уверавају да је реформски курс добар, те да ће наши грађани после прве три године транзиције већ у 2004. години убирати позитивне плодове реформи. Та демагогија је “већ виђена”, а ја сам још раније, анализирајући искуствима Русије, писао о идентичној демагогији Бориса Јелцина и његових “младих реформатора - либерала” (стр.78-79).

Очигледно је да Демократска странка досадашње евидентне кардиналне грешке у реформисању привреде не признаје. Познато је да они који не признају, и не увиђају

---

⁴⁶ Текст обележен масним (болд) словима цензуриран је од стране редакције часописа.

очигледне, грешке из њих не могу извући никакве поуке. Тако да је извесно шта се може очекивати од будућности уколико она буде зависила од људи из ове странке **који, поред тога, доследно настављају политику свог трагично настрадалог председника - политику коју, можда најјасније, одражавају две његове изјаве: коме је до морала нека иде у цркву, те да Макавијели није био лош, другим речима да моралним људима није место у политици и да су у борби за власт сва средства допуштена.**

А шта се тек може очекивати од “експерата” из странке Г 17 плус који тек сада увиђају (што је и обичном грађанину јасно и без експертских знања) и признају да програм економских реформи, који су они предложили ДОС-у и по коме су до сада вршене реформе, није добар и предлажу да земљу (и њене грађане као “покусне кунџе”) подвргну још једном “експерименту”, сада са новим економским програмом .

О томе да је у Србији до сада спровођен програм економских реформи (који је званично преузет од Г17 плус, а који су они незванично преузели из Вашингтонског консензуса), те о резултатима гувернера Народне банке у овом тексту смо већ говорили, али се треба подсетити и на допринос лидера ове странке, у стварању правне несигурности, односно амбијента неповољног за привлачење директних инвестиција у српску привреду Тако одмах после октобарских догађаја *»први економиста земље«* (проф. др *Мирољуб Лабус*) јавно обзнањује да *самоуправљање није лоше и генерално подржава смену руководства по предузећима од стране кризних штабова док то, у исто време, »други економиста земље«* (мр *Млађен Динкић*) практично демонстрира у *Народној банци.*« (стр.67)

На саветовању Научног друштва (*Економски анали*, април 2003.) говорио сам о континуитету таквог деловања актуелне власти где су, и те како, запажену улогу имали челници Г 17 плус. *»Један од првих закона српске владе односио се на опорезивање екстрапрофита (оствареног у складу са законским прописима) који има ретроактивно*

дејство... Поред тога, свакодневно имамо ниподаштавање одлука највиших судских органа – Уставног и Врховног суда – од стране премијера и његових министара (мр Божидар Ђелић) и других високих функционера (мр Млађен Динкић).« (стр.178)

Са Демократском странком Србије ситуација је знатно сложенија. Неоспорно је да лидер странке господин Војислав Коштуница има велику подршку грађана ове земље, те да се својим ставовима и деловањем битно разликује од осталих лидера ДОС-а (где већина од њих неодољиво подсећа на тужни »карневал вазала«). О неким суштинским разликама међу лидерима ДОС-а које »персонификују државник господин Војислав Коштуница и политичар господин Зоран Ђинђић.« (стр. 66) писао сам још пре три године. Међутим, економски програм странке господина др Војислава Коштунице, кога у јавности презентује министар финансија ДСС-ове »владе у сенци« проф. др Данијел Цветићанин, благо речено, представља мало разочарење.

Оставићу по страни његову оцену: »Тешња сарадња са ММФ-ом омогућила је успешну транзицију монетарне реформе и успешну (одрживу) стабилизацију домаће валуте« (стр.1) пошто сам о томе до сада доста писао. Задржаћу се само на оштрој критици којој, у уводном реферату, проф. др Д. Цветићанин подвргава мешање државе у економски живот, али државу види само у ДОС-овској или командно (партијској) варијанти. Са његовом оценом улоге државе у таквим моделима и ја сам сагласан. Међутим, као да не постоје модерне земље у којима постоји веома значајна улога државе (не само у стварању институционалне инфраструктуре неопходне за ефикасно функционисање тржишне привреде – што у ПУТ није могуће учинити »преко ноћи« – него у директном покретању, убрзавању и усмеравању привредног развоја) а да се при томе не умањује стимулативна функција тржишне конкуренције, алокативни механизам тржишта, те слобода, иницијатива и креативност појединаца и привредних субјеката. Другим речима, држава у великој мери може помоћи да се покрену, ускладе и усмере активности аутомних субјеката како би они

могли да у пуној мери развију све своје потенцијале. Примера за такву улогу државе данас имамо много, од високоразвијених европских земаља (нарочито у периоду опоравка после II светског рата), преко брзоразвијајућих азијатских, те успешних земаља у транзицији.

Да наведем три основна разлога због чега сматрам да Србија данас не може извршити успешно реформисање привреде (које би било у интересу већине њених грађана) прихватајући либералан модел тржишне привреде и због чега улога државе у економској сфери мора да буде значајна.

Прво, степен уплитања државе у економски живот поједине земље зависи од нивоа њене привредне развијености. Што је земља економски развијенија, са изграђеним ефикасним тржишним институцијама и у којој постоји веома бројан и способан предузетнички и менаџерски слој сигурно не постоји потреба за великим уплитањем државе у економску сферу и она може да се ограничи на бригу о поштовању тржишних »правила игре«, на евентуалне корекције тржишног механизма у изузетним случајевима (све ситуације није могуће унапред предвидети и регулисати) и слично. У супротном, у земљама које су економски неразвијене у којој не постоје ефикасне тржишне институције и у којој постоји малобројан и не много искусан предузетнички и менаџерски слој улога државе у економској области, па и у подстицању привредног раста, пожељно је да буде наглашенија.

Друго, ми данас живимо у времену који је у знаку глобализације, као кључног планетарног процеса, који је у својој суштини веома противуречан и где (посматрајући процес глобализације, пре свега, са економског аспекта) крупни капитал, односно моћне и агресивне транснационалне компаније настоје да омогуће несметано кретање роба и капитала (али не и радне снаге) у циљу стварања максималног профита. На све могуће начине се спречава мешање националних држава у економску сферу како оне не би биле у стању да, ограничавајући слободно деловање

транснационалних компанија, заштите своју привреду и подстакну развој, водећи рачуна о сопственим националним интересима, а који се огледају »у потреби одбране независности земље, обезбеђењу високог стандарда и општег благостања свих грађана, очувања сопствене националне културе и могућности реализације властитих духовних вредности. Овакви интереси опредељују и одређене приоритете у међународној сарадњи, а они се у економској сфери, пре свега, огледају у отварању према међународном економском окружењу (зналачки користећи сопствене компаративне предности), привлачењу иностраног (првенствено, директног) капитала, међународној кооперацији (која треба да је под националном контролом и да обезбеђује заштиту унутрашњег тржишта), ограничавање иностраних инвестиција у сфере које су од виталног националног значаја (као на пример, банке у Чешкој, енергетику у Русији, земљиште у Словенији итд.), подршка домаћих произвођача и стимулисање конкурентности националне привреде.« (стр. 64)

У том смислу, у економски неразвијеним земљама (каква је Србија) мора постојати веома наглашена државна политика којом би се штитили витални национални интереси од моћних удара глобализације. У исто време улога државе у високоразвијеним земљама у горе наведеном смислу није битније изражена јер се у њима базира већина транснационалних компанија, па се њихови национални интереси и интереси крупног капитала углавном поклапају. О томе сам писао пре три године и нагласио да би наша земља »требало да избегне судбину великог броја малих и економски недовољно развијених земаља у којима су противуречности између интереса транснационалног и националног капитала решавани увлачењем последњег у службу међународних корпорација и стварањем домаће компрадорске елите која (због служења интересима транснационалног капитала) бива укључена у периферни слој светске олигархије. Када говоримо о светској олигархији ми под тим појмом, једноставно речено, подразумевамо веома сложену и разнородну свеукупност

крупних транснационалних (и њима потчињених) корпорација и банака, научних, консултатских и правних институција које их опслужују, међународних финансијских организација које раде у њиховом интересу, те разних формалних и неформалних организација које утичу на формирање јавног мњења. Без обзира на сву њену аморфност светска олигархија у пракси делује веома координирано због једноставне чињенице да је повезује исти економски интерес – слободно кретање транснационалног капитала и потчињавање својим интересима привреда што већег броја земаља у циљу стварања максималног профита. Због тога би било погрешно објашњавати деловање светске олигархије разним теоријама завере или активностима неких сатанских сила него објективним економским интересом крупног капитала.» (стр. 62)

Нажалост, огромна већина наших економиста (поготово оних медијски највише експонираних) је присталица либералне економске доктрине неспутаног деловања тржишта која је последњих деценија поново (после Смитове и Маршалове класичне односно неklasичне економске доктрине) постала доминантна,⁴⁷ управо, под »налетом« глобализације.

Треће, чисти либерални модел тржишне привреде постоји само у економској литератури и због тога су од мале практичне користи »економски модели преузети из уџбеника, који могу бити успешни при обуци студената, али се

---

⁴⁷ »Иронија је да су, скорашњи напреси у економској теорији – који су се дешавали управо током периода најбесомучнијег спровођења политике Вашингтонског консензуса – показали да, кад год су информације несавршене и тржишта некомплетна, што је другим речима увек случај, а посебно у земљама у развоју, онда невидљива рука ради најнесавршеније... И када би Смитова теорија невидљиве руке била релевантна за напредне индустријске земље, захтевани услови ипак нису задовољени у земљама у развоју... Тржишни систем захтева конкуренцију и савршену информисаност. Али конкуренција је ограничена и информисаност је далеко од савршене, а тржишта заснована на конкуренцији, па још и да добро функционишу, не могу се створити преко ноћи.« (стр.86-87)

на њих не треба ослањати при саветовању владе која покушава да изгради тржишну привреду.» (стр.73) И у високоразвијеним привредама »држава треба да испуни неколико веома важних функција, које није у стању да испуни тржиште, а то се пре свега односи на: стварање законодавне основе и владавине права, дефинисање оквирне макроекономске политике, улагање у основне социјалне службе, људски капитал и инфраструктуру, гарантовање личне и имовинске сигурности и спречавање криминализације друштва, очување животне средине и слично... Чак и у савременим либералним привредама слободно тржиште и влада се међусобно допуњују. То је разлог више за ПУТ где су недовољно развијени тржишни механизми, тржишна култура и стереотипи понашања и у којима је неопходна кључна улога државе, нарочито на самом почетку реформисања привреде.» (стр. 89-90) У том периоду држава треба да се јавља и у улози покретача привредног развоја (подстицање предузетника кроз повољно кредитирање, пореске олакшице и слично, подстицање јавних радова и станоградње који имају мултипликативне ефекте, поспешивање спољнотрговинске размене коришћењем пореских, кредитних, царинских и ванцаринских мера, итд.)

Желео бих овде, још само, да подсетим и на ставове нама веома познатих и уважених економиста из Словеније – о искуствима најуспешније ПУТ, учесника Милочерског економског форуму 2002. и 2003. године. Тако је проф. др Иван Рибникар (2002.) изјавио: »Увек смо водили рачуна да не уништимо домаћу индустрију која извози...и мислим да држање чврстог курса није добро. То може допринети мањој инфлацији, али инфлација није највеће зло. Веће је ако имате 20 и више одсто незапослених." (стр. 130) ... Најважнија ствар у транзицији је да се не дозволи да пропадне ниједно предузеће чији се проблеми могу решити. У Словенији је, на пример, пропало врло мало предузећа... Словенија је спашавала све што се спашавати могло. Спровели смо санацију банака. Делом су предузећа остала преко банака, а делом добијали средства директно (од

*државе)... Ако пустите да пропадне све што мислите да не вреди, онда ће мало шта остати.» (стр. 138-139) А овогодишњи учесник Милочерског економског форуму проф. др Фрање Штиблара (*Политика – Економетар*, 22.9. и 7.10.2003.) каже: *»Међународне финансијске институције инсистирају на макроекономској стабилности, али ништа не значи таква стабилност ако нема привредног раста... Треба подстаћи инвестиције. Најбоље би било уколико су приватне, али није толико страшно ни ако су државне. Па, Словенија се »вукла« десет година са државним инвестицијама. Изградили смо путеве, а сада то исто раде и Хрвати...Ако нема довољно домаћих приватних инвестиција, онда ту може држава инвестирати. Важно је само да се одржава развој и да се не западне у рецесију.«**

На бази свега до сада речено намеће се закључак да, не само да, нисмо извукли никакве поуке из богатог искуства других ПУТ, које имају више него 10-огодишње искуство у реформисању својих земаља, него је велика вероватноћа да ћемо понављати и сопствене грешке. Јер како другачије тумачити ламент проф. др Данијел Цветићанина да су *»начела економског либерализма изневерена«*, и његов одговор на питање (које сам себи поставља): како унапредити перформансе привреде? – *»препоручили бисмо влади да се, у решавању овог задатка, више ослони на механизам либералног тржишта.«*

Произилази да за разлику од владајуће гарнитуре економиста либерала и тржишних фундаменталиста проф. др Данијел Цветићанин нуди само радикалнију варијанту неолиберализма. У прихваћене принципе реформисања наше привреде не постоји сумња, другим речима план је добар, а лоши су само *»извођачи радова«*. Не увиђа се да је у самом плану заложена *„конструкциона грешка“* и да ревностни извођачи, (поготово ако још настоје да буду *„већи католици од папе“*) никада неће моћи на бази таквог плана да саграде стабилну *»грађевину«*.

2. У ВРТЛОГУ ВЕЛИКИХ БРОЈЕВА

Као што смо већ писали, Југославија је у периоду 1992-1994. године забележила хиперинфлацију која у светској економској историји заузима треће место како по дужини трајања од 22 месеца (март 1992 - јануар 1994), тако и по максималном месечном нивоу од 314 милиона или тачније 313.563.558 процената (јануар 1994).⁴⁸ Дневна инфлација је износила 62%, а инфлација у само једном часу (60 минута) од 2,03% била је већа од годишњих инфлација многих развијених земаља. Јануарска инфлација из 1994. године прерачуната на годишњи ниво износила је фантастичних 116.545.906.563.330 одсто или 116.546 милијарди одсто.

У време овако високе хиперинфлације у Југославији цене у продавницама су биле исказане у условној јединици - бод, а који је био једнак немачкој марки. Промет је вршен или у немачким маркама или у динарима по тренутном "црном" курсу који се мењао, често, по неколико пута у току дана. Крајем 1993. године штампана је и новчаница од 500.000.000.000 (500 милијарди) динара за коју се на крају није могла купити ни једна немачка марка на „црном тржишту“ код уличних мењача новца.

Тако су (после извршене деноминације динара од 01.01.1994. године, када је једна милијарда динара деноминована у један динар) 13. јануара ујутру улични мењачи новца марку продавали за 500.000, око поднева за 600.000, а увече за 800.000 динара. Подневни "црни" курс марке износио је 14. јануара 900.000, 15. јануара 2.500.000, 16. јануара 3.500.000, 17.

---

⁴⁸ Дуже је трајала хиперинфлација у Никарагви (48 месеци у периоду 1987-1991) и Кини (26 месеци у периоду 1947-1949). Виши максимални месечни ниво постигнут је у Мађарској 1946. године од 420 милијарди процената и у Грчкој 1944. године од 855 милиона процената. Поред тога, Југославија, Пољска и Мађарска су једине европске земље које су током XX века имале по две хиперинфлације.

јануара 5.000.000, 18. јануара 5.500.00, 19. јануара 10 милиона, 20. јануара 14 милиона, 21. јануара 15 милиона динара.

Новац је тако брзо био обезвређиван да је долазило до апсурдних ситуација. Почетком 1994. године (после деноминације у односу једна мијижарда „старих“ динара наспрам једног „новог“ динара) појавио се и метални новчић од 1 динара, али је убрзо за један долар требало издвојити 700 тона тих новчића. Исплата пензија извршена је 17. јануара, а за просечни износ пензије од 4,8 милиона динара на „црном“ тржишту није се могла купити ни једна немачка марка. У исто време килограм јунетине износио је 70 милиона динара, врећица за прање веша од 3 кг коштала је 67 милиона динара.

Разорна хиперинфлација је истискивала националну новчану јединицу - динар из привреде. Новчана маса је у јануару 1994. године износила свега 0,4% у односу на БДП, док се тај проценат у нормалним приликама креће између 25 и 30%. Динар је престао да испуњава такве функције новца као мере вредности, платежног средства, залихе вредности и, добрим делом, функције новца као прометног средства, односно средства размене. Сви су настојали да се ослободе динара тако да је брзина обртаја новца, у време кулминације хиперинфлације, достигла фантастичних 3.673, односно динар је у току само једног дана 10 пута „прелазио из руке у руку“.⁴⁹

Тешко је било поверовати да ће такво хаотично стање бити прекинуто кроз само неколико дана захваљујући програму др Драгослава Аврамовића када је, између осталог, извршена монетарна реформа (реконструкција) и уведен нови динар.⁵⁰

⁴⁹ При тако високој хиперинфлацији, због наглог пораста трошкова инфлационог опорезивања, активност реалног сектора се убрзано смањује, а у исто време се повећава склоност ка бекству од домаћег новца, што доводи до драстичног увећања брзине њеног оптицаја.

⁵⁰ Др Драгослав Аврамовић не само што је био на челу тима који је радио програм сламања хиперинфлације, него се прихватио места гувернера Народне банке Југославије и практично то реализовао. Због резултата које је у томе остварио он ће сигурно у економској историји остати запамћен као један од најпознатијих југословенских економиста XX века. О њему се током 1994. године много писало у целим свету. Да цитирамо само део једног од њих: *„Обично када тражимо пример генија у*

Програмом монетарне реконструкције, између осталог, извршена је и деноминација динара. Под деноминацијом подразумевамо укрупњавање домаће националне валуте путем замене старих у нове новчане знаке у одређеном односу, после чега је једна нова новчана јединица еквивалентна вредности већег броја до тада важећих јединица националне валуте. У истом односу се врши прерачун и свих цена роба и услуга, курса домаће према иностраним валутама, банкарских рачуна итд. Најчешће се то ради “брисањем” одређеног броја “нула”. На пример, после прве деноминације (1.08.1965.) 100 “старих” изједначава се са једним “новим” динаром.⁵¹

Поред деноминације предузима се и читав низ других мера економске политике како би монетарна реформа била успешна. У земљама које су имале високу хиперинфлацију, новчана реформа често доводи до раста поверења у нову националну валуту. Такав случај је био и у Југославији када је 24.1.1994. године била извршена шеста, по реду, деноминација динара после Другог светског рата. После невероватне хиперинфлације цене и курс су буквално у току једног дана стабилизовани и после тога такви остали и неколико наредних месеци.

економији, ми помињемо Милтона Фридмана... Међутим, ако бих се ја питао рекао бих Драгослав Аврамовић, гувернер Централне банке Југославије и пензионер Светске банке. Главна разлика између Фридмана и Аврамовића се може резимирати речју да је Аврамовић стварни геније, али нема шанси да добије Нобелову награду јер је Србин. У чему је овај српски геније у економији изражен? Упркос стриктним економским санкцијама према Југославији, изобилје у Београду последњих месеци је видљиво у свакој радњи, тезге су пуне потрошне робе ... чак има саобраћајних гужви у Београду и ово се дешава у земљи која је под стриктним нафтним ембаргом већ две године... Најбриљантнији део Аврамовићеве магије је његов успех да стави тачку на хиперинфлацију у Југославији која је износила 60% дневно.” (Davar, Tel Aviv, 3.6.1994)

⁵¹ Интересантно је напоменути да је после прве деноминације (1965) четврт века, све до друге деноминације (1990) у обичној комуникацији, кориштен “стари динар” у коме су се изражавале цене, а које су званично биле исказане у “новим динарима”. На пример, за робу чија је званична цена 250 динара, скоро сви (па и трговци) ће рећи да је њена цена 25.000 старих динара.

ДЕНОМИНАЦИЈА ДИНАРА

Датум деноминације	Обим деноминације
1.08.1965.	100 динара : 1 динар
1.01.1990.	10.000 динара : 1 динар
1.07.1992.	10 динара : 1 динар
1.10.1993.	1.000.000 динара : 1 динар
1.01.1994.	1.000.000.000 динара : 1 динар
24.1.1994.	12.000.000 динара : 1 динар

Напомена: При последњој деноминацији прво је обим деноминације износио 13,000.000:1, да би после два дана био коригован на 12,000.000:1 динар.

Интересантно је прелистати штампу из времена хиперинфлације и подсети се на тај период. Верујем да ће и читаоцима ове књиге бити интересантно да се и овде подстимо на та времена прелиставајући последњих десетак бројева листа *Политика* из 1993. године.

Политика, уторак – 21.12.1993. године. (цена једног примерка овог дневног листа износила је 1,5 милијарди динара). У тексту под насловом „*Наредни пензијски чек 40 пута већи од претходног*“, између осталог пише: Наредним

чеком пензионерима Србије ће стићи равно 40 претходно исплаћених износа новца! То ће бити трећа рата пензијских аконтација за последњи овогодишњи месец. Исплата би требало да почне у четвртак 23. децембра.

Нова повишица износи – веровали или не – целих 340.187 процената на аконтацију исплаћену у новембру ! На предстојећем чеку најнижа гарантована пензија износиће око 266 милијарди и 720 милиона динара, а највиша пензија 1.430 милијарди динара. До краја године треба да се исплати и четврта рата пензијских аконтација за децембар.

Истог дана (21.12.1993) *Политика* у рубрици Наши парадокси, у тексту под насловом „Три и по хиљаде маркица за једно писмо“ између осталог пише: Јуче је један обичан коверат у београдским поштама коштао – три и по милијарде динара. Зато су Београђани, навикнути на свакојаке ценовне ударе, јуче поново дозволили да буду запањени: већина их је одустајала од куповине коверте и необављена посла напуштали су поштанске просторије.

Остали, који су у кућним фиокама са натписом „свашта за не дај Боже“ пронашли по неки заостали коверат, па се враћали поштанском шалтеру само по поштанску марку, једва да су били боље руке. Велика већина није имала тако ситне новчанице којима би пазарила маркицу за свој архивски коверат. Поштанска марка, посебног папира, дизајна и израде, која још и сигура да ће писмо стићи у руке примаоца удаљеног можда и неколико стотина километара, јуче је коштала тачно – милион динара. Коверат на коју је требало да буде налепљена коштао је дакле тачно три и по хиљаде пута више.

Политика, среда – 22.12.1993. године. Из табеле са заглављем „Цене хлеба и млека“ види се да су за новембар месец и првих двадесетак дана децембра цене хлеба кориговане 7, а млека 13 пута. Прва корекција хлеба била је 2. новембра када је цена векне полубелог хлеба износила 12,5 хиљада динара, а 22. децембра нова цена износила је 4 милијарде динара. Литар пастеризованог млека почетком новембра коштао је 25 хиљада динара, а 21. децембра 9,5 милијарди динара.

Истога дана (22.12.1993) *Политика* (у тексту „*Цигарета ни по новим ценама*“) пише да и после најновијег поскупљења дувана (у просеку, зависно од класе, за пет-шест пута) влада несташица, те да најјефтинија паклица („поинт“, „викенд“, „формула“) кошта 13 милијарди динара, а нешто скупље продају се по цени од 14 милијарди („бест“, „Дрина“, „Београд“), те 15 милијарди динара („класик“). Они који купују „класик-лајт“ морају да изброје 25 милијарди по паклици, односно 26 милијарди ако пуше „Дрину-ексклузив“. Лиценцне цигарете сада коштају 40 милијарди динара.

Политика (у тексту „*У новембру плате увећане 205 пута*“) такође преноси саопштење Републичког статистичког завода по коме је просечна нето плата запослених износила 133.999.789 динара што је номинално 20.547 одсто више него у октобру. Међутим, реална вредност плата је и даље у паду.

Политика, четвртак – 23.12.1993. године. (цена 4 милијарде динара). У тексту „*Званично марка 30, а на улици 45 милијарди*“ и са надсловом „*Драма на девизном тржишту*“ пише да је марка јуче после 14 часова и званично поскупела са 21 на 30 милијарди динара, те да је улични курс опет измакао официјелном јер на црној берзи у Београду дилери марку откупљују за 38, а продају за 45 милијарди динара.

У тексту „*Нове цене железнице у Србији*“ пише да је на пругама ЖТП Београд превоз од поноћи поскупео у путничком и робном саобраћају за 1.400 одсто.

Политика, петак – 24.12.1993. године. *Политика* пише (у тексту „*Милијарда постаје динар*“) да је Савезна влада на јуче-рашњој седници донела одлуку о још једној деноминацији, по којој ће се сада важеће новчанице замењивати новим без девет нула, те ће од почетка наредне године садашња милијарда динара вредети један динар.

Под насловом „*Опет поскупљује млеко*“ у *Политици* можемо да прочитамо да за литар пастеризованог млека у пластичној кеси (2,8% млечне масти) треба платити 25 милијарди динара, а за литар дуготрајног млека 150 милијарди динара.

Литар јогурта је 80, киселог млека 85, а павлаке 186 милијарди динара

Политика, субота – 25.12.1993. године. У тексту под насловом „Пошта враћа неисплаћене путнице“ пише се о великим проблемима око исплате пензија, где се између осталог каже да је у протекла два дана откако се исплаћује трећи део децембарске аконтације пензије примила само једна трећина пензионера који треба да их приме преко поштанске службе. У прва два дана није било довољно готовине. Поред тога, поштанска служба је данас писмено обавестила пензијске фондове, као и друге институције надлежне за одговарајућа права социјалне природе (дечији додаци, инвалиднине, социјална давања и слично), да ће им наредних дана вратити око 10 одсто чекова (150-200.000 чекова). У току протекле седмице пошта није била у стању да изврши те исплате због несташице такозваних „ситних“ новчаних апоена у које је тада убрајана и новчаница од 5 милијарди динара. У пензијским фондовима су склони да прихвате захтев поште да се при наредној исплати – уочи новогодишњих празника – пензијска примања заокружују на 50, уместо на пет милијарди како је то било до сада.

„*Нове цене ПТТ услуга*“ је наслов текста у коме пише да су цене ПТТ услуга у домаћем саобраћају у просеку повећане, овога пута, за 1.700 одсто. Телефонска претплата за грађане износи једну милијарду и 62 милиона динара, а импулс 21 милион динара. Тако ће минут разговора из Београда са Краљевом грађане коштати 43, а са Титоградом 108 милиона динара. Једно писмо сада кошта 20 милиона динара, колико и дописница.

Политика, недеља – 26.12.1993. године. У овом броју *Политика* пише о новим ценама хлеба и струје (електричне енергије). Нова цена белог хлеба „сава“ од 600 грама је 100, а полубелог хлеба 80 милијарди динара. Мада је струја пре само четири дана поскупила за 17 пута, јуче је поново дошло до новог „скока“ цена – сада за 15 пута, те ће сада скупљи килват-час износити 240, а јефтинији 143 милиона динара.

„*Усијани Топчидер*“ наслов је једног дужег текста објављеног у листу *Политика* у недељу 26.12.1993. године, а у

њему, између осталог, пише да у моменту кода се појавила највећа новчаница од 500 милијарди динара њена вредност је била око 7 немачких марака. Међутим, само 24 сата касније њена вредност је пала испод 2 марке. На лицу ове новчанице је великан наше поезије Јован Јовановић Змај. Циници су одмах приметили да је на полеђини требало одштампати илустрацију песме „Светли гробови“. Змајеве песме биле су и остале актуелне и сада ће претходна влада моћи да рецитије потоњој: „Где ја стадох ти продужи, још смо дужни ти одужи“.

Они који ових дана добију једног „змаја“ па за њега желе да купе хлеб од само 9 милијарди динара то ће тешко успети јер продавац готово сигурно неће имати ситно. Штампарија у Топчидеру нема ни снаге да штампа ситније апоене, када сваке недеље мора да пушта у оптицај нову новчаницу, бар 10 пута вреднију од претходне.

Услед све убрзанијег рада топчидерске фабрике новца (која ради све три смене) потрошене су залихе хартије на којима се наш динар штампао. Прешло се на хартију за чекове, а нестала је и заштитна нит.

Ове године 1. октобра већ смо имали једну деноминацију када смо са новчаница уклонили шест нула. Немачка марка је је 21. децембра 1992. године вредела 1.500 динара, а овог 37 милијарди динара. На ову потоњу вредност треба додати још 6 нула како би се добила права слика. Тако је марка пре само неколико дана вредела 37 трилиона недономираних динара. Следећу 1994. годину почињемо са деноминацијом и скидањем чак девет нула.

У моменту када је овај текст почео да се пише марка је вредела 170 милијарди, када је завршен 300 милијарди динара, а када га будете читали ....

Политика, понедељак – 27.12.1993. године. (цена 8 милијарде динара). Уочи календарске Нове године *Политика* пише (у тексту „Дочек само за марке“) да се улазнице за дочек „најлуђе“ ноћи продају по ценама које су исказане у немачким маркама. Тако у Дому Војске Југославије дочек кошта 35, а у ресторану Парк 80 немачких марака. У градским хотелима цене

су нешто више и стају у Југославији, Метрополу и Хајату од 80 до 150 немачких марака, а у Интерконтиненталу 220 немачких марака.

Политика, уторак – 28.12.1993. године. (цена 15 милијарди динара). У текстовима „Поглед у ценовник“ и „Све цене у билионима“ Политика пише да се са највећом нашом новчаницом од 500 милијарди динара једва може у продавницама нешто купити. За њу се јуче могло добити два литра краткотрајног млека или 200 грама сенфа. Милијарде изгледа још брже од милиона излазе из употребе.

Свакодневна поскупљења сада одређују и радно време продавница које су због пописа све чешће затворене. Трговци, како кажу, брже добијају нове ценовнике него што могу да испишу више цене. Због честих промена цена трговци су пре-запослени. Они су и јуче имали много посла, јер је поскупело око хиљаду производа

Килограм сендвич-мортаделе стаје 4.160 милијарди, шваргла је 3.120 милијарди, пикник кобасица кошта 12.770 милијарди, за чајну или сремску кобасицу потребно је око 11.000 милијарди, а за зимску саламу око 20.000 милијарди динара.

Поскупео је и пиринач који сада стаје 1.300 милијарди, за со је потребно 400 милијарди, док је тегла краставца 2.100 милијарди, а ајвара 2.353 милијарде динара. Кутија гриза од 400 грама сада је 1.165 милијарди динара.

Ту су и зачини – литар сирћета је 1.802 милијарде, алева паприка од 100 грама стаје 1.100 милијарди, касица млеченог бибера око 700 милијарди, прашак за пециво је 240 милијарди, а ванил-шећер 120 милијарди динара. Сада је кесица ванил-шећера од само 10 грама скупља од векне белог хлеба од 600 грама.

Вино „Смедеревка“ стаје 1.534 милијарде, „Косовка девојка“ је 1.644 милијарде, а „крстач“ чак 2.520 милијарди динара. „Рубинов“ вињак стаје око 6.100 милијарди, „Навипов“ коњак – 5.700 милијарди, а „манастирка“ 5.400 милијарди динара.

И јуче су испред трафика били непрегледни редови људи који су настојали да дођу бар до једног бокса цигарета. Цена им изгледа није битна јер, како кажу, сутра ће бити још скупље.

Политика, среда – 29.12.1993. године. (цена 40 милијарди динара – тачно годину дана пре тога цена једног примерка дневног листа *Политика* била је 500 динара, а у међувремену је „избрисано“ и шест нула). *Политика* пише да тога дана (29. децембра) почиње исплата четврте аконтације пензије за децембар, те да ће пензионери примити 20 пута више новца него прошле недеље, када је исплаћивана трећа децембарска аконтација. Исплата пензија и у 1994. години вршиће се једном недељно.

Извештавајући о ситуацији на тржишту новца *Политика* пише да је немачка марка на црном тржишту јуче око 13 сати вредела 700 милијарди динара. Штицовани курс кретао се од 900 до 950 милијарди, мада су неки посредници тражили и билион марака за једну марку.

Политика из Подгорице (у тексту „*Писмо скупље од возне карте*“) извештава да је тренутно јефтиније путовати возом од Подгорице до Београда него послати писмо на истој релацији. Препоручено писмо за Београд на подгоричким поштама данас стаје 280 милијарди динара, а возна карта од Бара до Београда, по најновијем ценовнику, свега 137 милијарди динара.

Политика, четвртак – 30.12.1993. године. Поред информације да су цене у унутрашњем ПТТ саобраћају од сада више за 5.075 одсто, *Политика* пише да свако ко у свом поседу има једну једину немачку марку од јуче у 15 сати је динарски билионер јер је толики био продајни курс немачке марке. Званични курс немачке марке је 600 милијарди динара и улица је тако победила све званичне монетарне институције. Подсетимо се да је званични курс немачке марке тачно годину дана пре тога (30.12.1992) износио 46.000 динара, а у међувремену је „избрисано“ и шест нула).

Извештај са девизног тржишта

Курсеви се примењују од 30. 12. 1993. године

Курс у динарима

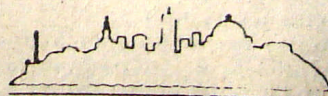
Земља	Важи за	Продајни за девизе	Куповни за девизе	Куповни за ефективу
Аустралија	1 долар	713333290456	709066092308	677158118154
Аустрија	1 шилинг	88105458591	87578406994	85388946820
Белгија	1 франак	29772070045	29593971920	28780137692
Канада	1 долар	792856530938	788113620484	752648507562
Данска	1 круна	158618935926	157670068911	153334142016
Финска	1 марка	185217225481	184109246067	179046241800
Француска	1 франак	181862106735	180774197821	175802907381
Немачка СР	1 марка	619088033331	615384615385	600000000000
Грчка	1 драхма	4313515152	-	4094764455
Ирска	1 фунта	1504400264918	-	1428107822769
Италија	100 лира	62606057194	62231544389	60675755779
Јапан	1 јен	9448597109	9392075093	8969431713
Кувајт	1 динар	3527602487850	3506500179847	3348707671754
Холандија	1 гулден	552734030177	549427545450	534318287950
Норвешка	1 круна	142937364307	142082305298	138175041902
Португалија	1 ескудос	6078642791	6042280022	5770377421
Шведска	1 круна	127874202105	127109251743	123613747320
Швајцарска	1 франак	731010648437	726637703382	708471760797
В. Британија	1 фунта	1589632714636	1580123446154	1536670051385
САД	1 долар	1056166561237	1049848516005	1020977681815
Евр. обр. јед.	1 ЕКУ	1196634021449	1189475692308	-
Шпанија	1 пезета	7519323543	7474342545	7137997130

Обрачунски долар износи 1053007538621 динара.

**НОВЕ КАМАТЕ НА
БЛАГАЈНИЧКЕ ЗАПИСЕ**

40290,25% месечно на 95 дана

35035,00% месечно пре рока

БЕОБАНКА

У скривеним трансакцијама међу предузећима једна немачка марка вредела је и до 1,5 билиона динара. Жиралних динара упркос очекивањима није било довољно да би курс

порастао (како су неки дилери очекивали) и неколико пута. Ипак није искључено да ће се то догодити данас, а није био ни занемарљив јучерашњи раст штуцованог курса од преко 60 одсто.

У истом броју са наднасловом „*Динар више никоме није потребан*“ *Политика* објављује текст „*Банци боља роба него новац*“ у коме пише да већ неколико месеци „Агробанка“ примењује такозвани „натурални модел враћања кредита“. Једноставније речено онај ко је узео кредит може да га врати у роби. Тако се, ето, и једна банкарска организација, дакле искључиво финансијска институција, одлучила за неку врсту трампе. Инфлација је последњих месеци таква да је обрачун у динарима готово бесмислен, а сам динар више никоме није потребан, па ни банкама.

У „Агробанци“ кажу да се капитал њихове банке само у првом полугодишту топио око 50 одсто месечно и то је водило у катастрофу. Неке банке су ишле у куповину девиза да би заштитиле свој потенцијал, а ми смо се одлучили за ову меру.

Политика, петак – 31.12.1993. године. Поред информације да је струја (електрична енергија) поскупела за 2.351 одсто, *Политика* извештава са јучерашње конференције за штампу Савезног завода за статистику, где је саопштено да је инфлација у децембру у односу на новембар износила 178.882 одсто. То значи да је инфлација у децембру била око 28 одсто дневно или 1,05 одсто на сат. Годишња инфлација износи 116 билиона одсто. Због високог раста цена бројних прехранбених производа, трошкови живота у децембру су, у односу на новембар, увећани за 283.900 одсто.

Југословенски друштвени производ мањи је за 30 одсто него у претходној години и процењује се да износи око 9,5 милијарди долара. Индустијска производња мања је за 37,4 одсто у односу на претходну годину, а реална вредност зарада опала је за 61 одсто у 1993. у односу на 1992. годину.

Просечан обим производње из 1993 године приближан је нивоу производње из 1966. године, а национални доходак по становнику раван је ономе из 1963. године.

3. ТРИ ИСТИНИТЕ ПРИЧЕ

Петар К. – један од директора великог производног предузећа:

Због хиперинфлације која је у земљи имала огромне размере, нарочито последњих месеци 1993. и у јануару 1994. године, на крају је било и званично обустављено кориштење чекова и плате запосленим нису могле да се исплаћују безготовински већ само у готовом новцу. У Службу друштвеног књиговодства (СДК) смо тада слали камион да би у њега могли сместити огромну количину новчаница за исплату плата наших, више од 4.000, радника. Камион је одлазио рано, пре свитања, да би заузели ред пред СДК како би у току радног дана успели да добијемо новац за плате. Када камион са новцем стигне у предузеће следи вишечасовно разврставање плата у коверте за сваког запосленог радника. Запослени би, по правилу, коверата са платом добили у касним вечерњим часовима и онда журили у продавнице (уколико нису затворене због завршетка радног дана) да за њих нешто купе, или код уличних мењача новца (који су радили нон-стоп) да динаре промене у немачке марке. Испред улаза у моју зграду стално је био „мој“ улични мењач и код њега сам редовно када добијем плату све динаре замењивао у немачке марке, а онда – када би ишао у продавницу – по потреби немачке марке мењао у динаре.

У почетку сам, док хиперинфлација није достигла чудовишне размере, највећи део плате мењао у немачке марке, а мањи део остављао у динарима како бих са њима сутрадан пре поласка на посао на киоску купио новине и цигарете. Али инфлација се убрзавала и ја сам по инерцији своју тек добијену плати, по повратку са посла код „мога“ уличног мењача, заменио за 30 немачких марака (по „црном“ курсу од 2,5 милиона динара за једну немачку марку), а остатак оставио у динарима. Пењући се уз степенице

закључио сам да ми је остало много динара, те да бих могао купити још 2 немачке марке и да ће ми – и после тога – преостали динари бити довољни да сутра купим јутарње новине и кутију цигарета. Ушао сам у стан, оставио ствари и одмах се вратио са 5 милиона динара са намером да купим још 2 немачке марке. Али „мој“ мењач ми сада за 2 немачке марке тражи 6 милиона динара. Подсетих га да сам код њега само пре пет минута куповао немачку марку по курсу од 2,5 милиона динара, а он ми одговори да су му управо пре минут-два „газде“ јавиле да је курс немачке марке промењен са 2,5 на 3 милиона динара.

Од тада не само да све динаре одмах мењам у немачке марке, него када са породицом одлазим у ресторан на недељни ручак, немачке марке мењам у динаре непосредно пред полазак у ресторан и од конобара, када од мене прими поруџбину за ручак, одмах тражим рачун и плаћам га пре него што поручено јело и пиће стигне на наш сто. Цене у ресторанима су изражене у бодовима, а вредност бода се некада мењала и по неколико пута у току дана, тако да је велика вероватноћа да би рачун, уколико бих га плаћао после завршеног ручка, био за неколико милиона динара већи.

Винко К. – један од директора великог, тада још увек успешног, спољнотрговинског предузећа:

Неколико дана пред Нову 1994. годину моји службеници у предузећу су целу ноћ радили платне листе како би ујутру рано покушали да исплатимо плате. Моја плата је тада износила неколико милијарди динара и са супругом сам се пред полазак на посао договорио да за плату купим два прасета јер за Нову годину очекујемо доста гостију. Међутим, тог дана у Служби друштвеног књиговодства (СДК) није било довољно новчаница и моје преузеће није могло да исплати плате. Плате су, иначе у то време, исплаћиване у готовом новцу (и довожене комбијима пуним новца), јер да бих подигао плату требао сам да утрошим неколико десетина чекова, са којима су банке оскудевале и нерадо их давале становништву, а на крају их – крајем 1993. и почетком

1994. године – и званично престале да користе. Платне листе су “преноћиле” и следећег јутра сам могао рачунати само на једно прасе. Међутим, због несташице новчаница у СДК, плате су исплаћене тек предвече када сам отрчао до месаре и констатовао да је плата “довољна” тек за један килограм меса. Изнервиран одустао сам и од тога. Када сам дошао кући предао сам супрузи гомилу новчаница, али већ је било касно за било какву куповину јер су радње биле затворене. Сутрадан је супруга за моју милијардерску плату купила пар конзерви сардина.

Ненад Д. – незапослени:

Све док је постојала могућност коришћење чекова код банака од хиперинфлације сам могао да издржавам себе и своју избегличку шесточлану породицу. Та ми је било све лакше како се убрзавала хиперинфлација.

У банци нисам имао проблема да добијам чекове јер мој рачун није никада (ни једног дана) био у „минусу“. У једној самопослузи радила је моја пријатељица код које сам свакога јутра чекао да јој се у каси од продаје сакупи у готову динара довољно да се купи 10 немачких марака код уличних мењача новца. За добијене динаре предао бих јој попуњене чекове. Тако на пример, ако је тога јутра курс немачке марке био 100 милиона динара, ја сам попуњавао чекове на милијарду динара. При крају радног дана, курс немачке марке порастао би, на пример, на 160 милиона динара, а ја бих продао 7 марака и за добијених милијарду и 120 милиона динара, одмах бих на свој рачун у банци уплатио једну милијарду динара, тако да би у истом дану салдо на моме рачуну остао непромењен. Тога дана ми је остало 3 немачке марке – од којих су две остајале мени, а једну марку бих давао пријатељици из самопослуге – и 120 милиона динара – за куповину основних кућних потрештина у истој самопослузи.